

KRALJEVINA SHS I ANTIBOLJŠEVIČKA RUSIJA 1918-1924

- Skica za sveobuhvatno tumačenje -

APSTRAKT: U tekstu se detaljno i kritički raspravlja pitanje o karakteru zvaničnih diplomatskih odnosa koje je vlada u Beogradu uspostavljala sa ruskim državnim subjektima u periodu 1918-1924. Ukazuje se na složenost i celovitost ovog pitanja, koje je dosadašnja historiografija svodila na problem jugoslovensko-sovjetskih odnosa. Zbog toga se posebno raspravlja o uspostavljanju zvaničnih diplomatskih odnosa između Beograda i vlade u Omsku, u aprilu 1919.

Da li je Kraljevina SHS, u godinama nakon Prvog svetskog rata, održavala zvanične diplomatske odnose sa ruskim organima vlasti?

Ukoliko bi odgovor na, ovako formulisano, pitanje bio NE, moralo bi se priznati da je tačan. Jer u međuratnom periodu (do juna 1940), kao što je poznato, Kraljevina SHS (Jugoslavija) nije održavala nikakve diplomatske odnose sa SSSR. Ali, ako bi odgovor na isto pitanje bio suprotan i glasilo DA, takođe bi se moralo zaključiti da i on u potpunosti odgovara istorijskoj stvarnosti. Naime, a i ta činjenica je relativno poznata, u Beogradu je do marta 1924.godine radilo rusko poslanstvo, sa istim prerogativima i u istom rangu kao i druga diplomatska predstavništva (francusko, britansko, grčko itd.)

Svakako da ova, krajnje uprošćena, predstava o zvaničnim diplomatskim odnosima Beograda i ruskih državnih subjekata, u vremenu od 1918. do 1924. godine, ne sadrži u sebi notu neophodne historiografske ozbiljnosti, ali nas, ipak verno, uvodi u problem tumačenja složenih uzajamnih veza dve strane u ovom periodu. Istovremeno,

ona svojim, pomalo paradoksalnim, sadržajem otvara drugu dimenziju čitavog problema – naime, ako je u Beogradu radilo rusko poslanstvo, a da pri tom Kraljevina nije imala diplomatskih odnosa sa Sovjetskom Rusijom (SSSR), koje ruske državne vlasti je ono predstavljalo?

Dosadašnja historiografska tumačenja ove problematike kretala su se, prilično naglašeno, ka samo jednoj od ove dve krajnosti. Tretirala su jugoslovensko-sovjetske odnose u svetlu prekinutih diplomatskih veza, zanemarujući, ili olako prelazeći preko, činjenice da je u Beogradu postojalo rusko poslanstvo. Zbog toga je, čini se, neophodno iznova preispitati složene srpsko (jugoslovensko-rusko) sovjetske odnose i genezu njihovog nastanka, uvažavajući podjednako sve činioce i sve okolnosti koji su učestvovali u njihovom građenju i formiranju njihovog sadržaja i karaktera.

Obrazovanje Kraljevine SHS (1918) i zatvaranje ruskog poslanstva u Beogradu (1924) nameću se, stoga, kao logični hronološki okviri za preispitivanje ove tematike.

Diplomatska topografija promena

A) *PROMENE*. Poslednje dve godine Prvog svetskog rata, 1917. i 1918. donele su velike promene na oba pola diplomatske dijagonale (Krf) Beograd – Petrograd (Moskva).

Na ogromnim geografskim prostranstvima Rusije odigrale su se sveobuhvatne političke i društvene promene, koje su u tolikoj meri izmenile unutrašnju strukturu zemlje, da se može govoriti o stvaranju potpuno nove države – SSSR. Rusija je, za manje od godinu dana, usled naglih smena vlasti i revolucionarnih transformacija društva, od viševekovne, konzervativne monarhije doma Romanovih preobraćena u prvu zemlju socijalizma.

Na drugoj strani, preobražaj Srbije tekao je u potpuno suprotnom smeru. Karakter vlasti se, u osnovi, nije menjao ali je radikalno (geografsko) proširenje države dovelo do promene njenog imena i njenog suštinskog proebražaja. Stara politička elita Kraljevine Srbije (na čelu sa radikalima Nikole Pašića i vladarskom kućom Karađorđevića), nakon trijumfalne ratne pobede i povratka u domovinu posle gotovo trogodišnjeg izbeglištva u jesen 1918.godine, u saradnji sa bliskim političkim snagama iz Crne Gore i sa južnoslovenskih prostora Austro-Ugarske, stvorila je potpuno novu političku i geografsku tvorevinu u viševekovnoj panorami Balkana – Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.

Tako su, gotovo istovremeno, dve države koje je vezivalo snažno ratno savezništvo i saradnja ali i vekovne kulturne, duhovne, političke, diplomatske, dinastičke i druge veze – Rusija i Srbija – formalno prestale da postoje. Pred njihovim naslednicima – sa jedne strane, novim "gospodarima" Rusije, oličenim u Sveruskoj komunističkoj partiji (boljševika), koji su odricali bilo kakav kontinuitet sa predašnjim ruskim vlastima, a sa druge strane, starom političkom elitom Kraljevine Srbije, koja je predstavljala novu državu ali i oličavala kontinuitet sa prethodnom politikom našao se splet najrazličitijih državnopravnih i političkih, ali i diplomatskih i populaciono-migratornih problema i dilema koje je trebalo rešavati. Svakako, nasleđe međusobnih veza nisu mogli olako izbrisati nikakvi nagli unutardržavni preokreti. A konkretni događaji, poput sovjetskog istupanja iz rata i potpisivanja separatnog mira ili izbijanja Građanskog rata, samo su zaoštravali postojeća pitanja i dileme. Delikatnost čitave situacije, u novonastalim uslovima, bila je ogromna.

Najzad, u aprilu 1919, zamršen splet prevratnih događaja, različitih političkih odluka, postupaka i pritisaka spoljašnjih činilaca doveo je do razrešenja – do potpunog prekida diplomatskih odnosa na relaciji Beograd-Moskva, ali i do istovremenog vezivanja vlasti Kraljevine SHS za, u tom trenutku obećavajući subjekt ruske državnosti i nosioca ruske spoljne politike, koji se pojavio kao antiboljševička protivteža u Građanskom ratu – za vladu u Omsku. U vremenu koje je sledilo, na političkoj odluci o prekidu odnosa sa Moskvom dosledno se istrajavalo, sve dok opasnost od novog svetskog rata nije dovela do njihovog obnavljanja u junu 1940.godine. Sa druge strane, čin diplomatskog priznanja nosilaca antiboljševičkog otpora poštovan je čak i preko granica političke logike. Rusko poslanstvo u Beogradu zatvoreno je u proleće 1924. godine, čak tri i po godine pošto je Rusiju, nakon poraza u Građanskom ratu, napustila vlada generala Vrangela, poslednja vlada koju je ono predstavljalo.

B) ČINIOCI. Srpsko-ruski i srpsko-sovjetski a potom i jugoslovensko-ruski (sovjetski) odnosi nisu, kao što se vidi, bili jednosmerni, niti se njihov razvojni luk može pratiti u pojednostavljenim kategorijama održanja ili prekida kontinuiteta. Na njihov karakter uticao je čitav niz činilaca, od kojih je nekoliko najvažnijih.

Pojava boljševika kao nosilaca državne politike u Rusiji, nakon državnog udara u oktobru 1917, kao i njihovi konkretni politički potezi i akcije, vreme je pokazalo, bili su presudni činioци koji su uticali na karakter jugoslovensko-ruskih (sovjetskih) odnosa. Naglim boljševičkim

istupanjem iz Velikog rata i potpisivanjem separatnog mira sa Centralnim silama u Brest-Litovsku, 3.marta 1918, srpska vlast koja se nalazila u nezavidnoj situaciji, u izbeglištvu na Krfu, izgubila je jednog od glavnih političkih saveznika i zaštitnika u spoljnoj politici i garanta srpske, u tom trenutku izgubljene, državnosti. Nakon toga, Srbija se još više vezala za Francusku i Veliku Britaniju i bila je prinuđena da svoje poglede, pored ostalog i o "ruskom pitanju", usklađuje sa njihovim akcijama. Istovremeno, i sama snaga korenitog društvenog preobražaja i revolucionarnih ideja koje su sprovodili i propagirali boljševici, ulivala je strah političkoj eliti novoformirane Kraljevine od sličnih društvenih pokreta i zahteva na njenoj teritoriji. Strah od revolucije, i inače prisutan u čitavoj Evropi, u samoj Kraljevini dodatno su pojačavali konkretni događaji, revolucija u Mađarskoj kao i pokušaji uspostavljanja sovjetskih republika na samoj njenoj teritoriji u Labinu, Ptuju i Kusiću. Strah od revolucije direktno se odrazio na karakter međusobnih odnosa kada su počele da se uočavaju posledice konkretnih (spoljno) političkih akcija boljševika, od obrazovanja Kominterne "centra svetske revolucije"), preko materijalne i organizacione podrške i pomoći Komunističkoj partiji Jugoslavije, i (ilegalnog) ubacivanja boljševičkih agitatora na teritoriju Kraljevine, do saradnje sa političkim snagama koje su radile na rušenju jugoslovenske države.

Građanski rat u Rusiji imao je višestruk i važan uticaj za jugoslovensko-sovjetske odnose, sa svojim, do krajnosti zaoštrenim, političkim i ideološkim isključivostima, prenetim na opšti plan evropske diplomatije toga doba. Na političkoj sceni su se pojavili novi činiooci, nosioci antiboljševičkog otpora, koji su bili široko prihvaćeni (pre svega od članica Antante) kao subjekti ruske državnosti. Upravo je Građanski rat bio taj presudni činilac, koji je politiku Kraljevine prema zbivanjima u Rusiji, proveo sa jednog na dva, paralelna diplomatska koloseka – ka Moskvi i ka antiboljševičkim centrima otpora (Omsku, Jekaterinodaru, Sevastopolju). Vlasti Kraljevine, počev od aprila 1919, dosledno su politički podržavale snage i vođe antiboljševičkog otpora. Takvo političko opredelenje poklapalo se sa Antantinim angažovanjem i vojnom intervencijom protiv boljševika tokom Građanskog rata. Istovremeno, ono je otvorilo veoma delikatno pitanje o direktnom vojnom učešću jugoslovenskih (srpskih) jedinica u intervenciji protiv boljševika.

V) *SLOJEVITOST*. Sadržaj međusobnih odnosa nije se ispoljavao jedino u političkim krajnostima uzajamnog priznavanja/nepriznavanja i saradnje/sukobljavanja. Naprotiv, jugoslovensko-ruski i jugoslovensko-sovjetski odnosi preplitali su se, prožimali, sučeljavali i iskazivali na

više nivoa, od svakodnevice i sudbine "običnog" čoveka, pojedinca, do viših planova opšte evropske i svetske politike toga doba, i predstavljali su splet trenutnih političkih akcija, nasleđenih mnogostrukih (političkih, kulturnih i ličnih) veza iz prethodnog perioda i dalekosežnih državnih planova i interesa.

Zvanična politika Kraljevine SHS prema kompleksnom "ruskom pitanju" bila je, u prvim godinama po okončanju Velikog rata, usmerena u dva osnovna pravca, ka Sovjetskoj Rusiji i ka nosiocima antiboljševičkog otpora u Građanskom ratu. Karakter zvaničnog stava Kraljevine prema sovjetskim vlastima naj slikovitije je ocrtao Nikola Pašić u skupštinskom ekspozu o spoljnoj politici, 25. januara 1922. godine: "Što se tiče ishrane sada gladnih Rusa (sic! u Sovjetskoj Rusiji), to ćemo učiniti sve iz dobre volje, (...). Ali, gospodo, da menjamo politiku, i *da se mirimo sa ruskom vladom pre nego što se ona izmirila sa svojim narodom (...) to ne možemo*".¹ Drugu stranu zvanične politike Kraljevina je demonstrativno iskazala uspostavljanjem diplomatskih odnosa sa vladom u Omsku, aprila 1919. godine. Sva složenost situacije u kojoj se vlada u Beogradu našla, vodeći ovakvu zvaničnu politiku, može se razumeti ako se pogleda delikatan način formulacije službenog saopštenja Ministarstva inostranih dela povodom zatvaranja Ruskog poslanstva u Beogradu, 6. marta 1924. godine: "Pošto je *politička misija ovdašnjeg Ruskog poslanstva prestala*, gospodinu Štrandtmanu, dosadašnjem *poslaniku Rusije* u Beogradu, povereno je staranje o interesima ruske emigracije u našoj zemlji."² Zvanična politika bila je tek nagoveštaj sveukupnosti i zamršenosti međusobnih veza i odnosa.

Problemi svakodnevice, naglašeni iznenadnošću i prevratnim karakterom događaja – Revolucijom, Građanskim ratom i formiranjem Kraljevine SHS – upleli su se snažno u uzajamne odnose, utičući na njihov karakter i uvodeći u njih čitav niz novih činilaca. Tako je, iznenada, u trenutku obrazovanja Kraljevine SHS, više desetina hiljada ljudi koji su se u tom trenutku zatekli na ruskoj teritoriji a koji su tu stizali tokom Prvog svetskog rata po dve, sasvim različite, osnove kao ratni saveznici ili kao ratni zarobljenici, steklo status podanika novoformirane države. Njihova brojnost, ponašanje i pitanje statusa otvarali su čitav niz novih dilema u međusobnim kontaktima dve strane i bitno određivali poteze zvanične politike. Podjednak problem i opterećenje za uzajamne zvanične veze i kontakte, predstavljalo je i prihvatanje

1 *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS. Redovan saziv za 1921/22. god. (Od I prethodnog do XXXVIII redovnog sastanka)*, Beograd 1922, s. 204. (25. I 1922).

2 *Politika*, 7. III 1924.

nekoliko desetina hiljada ruskih izbeglica na teritoriji Kraljevine, tokom i po okončanju Građanskog rata. U svakodnevne probleme sa kojima su se suočavale zvanične politike spadalo je i samovoljno učešće podanika Kraljevine u borbama tokom Građanskog rata (poput akcija koje je, skupa sa češkim legionarima i ruskim, antiboljševičkim trupama, vodio odred majora Matije Blagotića). Bilo je i pokušaja ubacivanja na teritoriju Kraljevine boljševičkih agenata i propagatora, čiji je zadatak trebalo da bude priprema terena za trenutak izbijanja planirane "svetske revolucije". To je, sa svoje strane, provociralo povećanje podozrenja vlasti u Beogradu prema vladi u Moskvi, ali i preduzimanje konkretnih zaštitnih mera, kakva je bila npr. otvaranje specijalnih sabirnih logora u kojima su sovjetski agenti držani pre internacije iz zemlje, od kojih je svakako najpoznatiji bio u Mostaru.³

Problem koji je pred vlasti Kraljevine iskrasao sa Antantinom vojnom intervencijom tokom Građanskog rata u Rusiji, 1918-1919, nesumnjivo je spadao u domen zvanične politike, ali se ticao još dva segmenta međusobnih odnosa – sa jedne strane je umnožavao probleme svakodnevice, a sa druge je zadirao u polje zajedničkog istorijskog nasleđa. Kada je Antanta, u proleće 1918, postavila pred srpsku vladu zahtev za konkretnim ratnim angažovanjem srpskih vojnika (konkretno Dopunskog bataljona Dobrovoljačkog kropusa SHS) u borbama protiv boljševika, naišla je na odlučno protivljenje. Kraljevska vlada se maksimalno trudila da izbegne takav angažman iz različitih razloga. Najpre, vlada koja se u tom trenutku i sama nalazila u izbeglištvu, smatrala je da joj pozicija ne omogućava bilo kakvu aktivnu akciju, a posebno ne na prostorima Rusije, jer se držala principa da se u unutrašnje uske razmirice ne treba nikako mešati. Osim načelnog stava o nemešanju, na to su je nagonili i praktični razlozi. Smatrala je, naime, da je svaki srpski vojnik potrebniji na Solunskom frontu, nego na bilo kom drugom frontu ili političkom žarištu u Evropi, te je u skladu sa tim pokušala da Dopunski bataljon prebaci iz Rusije u blizinu Soluna, ali u tome nije uspela.⁴ Istovremeno, i sama ideja da bi srpski vojnik mogao da se bori protiv ruskog, nailazila je na veliki otpor vladajućih

3 Prva, heuristička istraživanja mladog kolege Gorana Miloradovića, čija je magistarska teza koju priprema posvećena upravo ovoj problematici, pokazuju da je na teritoriji Kraljevine bilo dosta ovakvih sabirnih mesta i da su najveći logori, osim Mostara, bili otvoreni u Mariboru i Subotici.

4 Detaljnije: Bogumil Hrabak, Jugosloveni u intervencionističkim trupama na severu Rusije 1918-1919. godine, u: *Istorijski glasnik*, 2, (1963), 3-51. (Dalje: B. Hrabak, Jugosloveni u intervencionističkim trupama...); takođe i: Nikola Popović, *Odnosi Srbije i Rusije u prvom svetskom ratu*, Beograd 1977, s. 452-468. (dalje: N. Popović, *Srbija i Rusija...*).

krugova Kraljevine bez obzira na netrpeljivost prema boljševičkoj ideologiji i sovjetskoj vlasti u Rusiji. Usled toga su se, čak i oni koji su se formalno zalagali za učešće u intervenciji ili pak smatrali da bi ono bilo politički korisno, smatrali obaveznim da istaknu taj problem. Još u januaru 1918, kada je francuski general Bertelo zatražio angažovanje srpskih trupa u intervenciji, sa čim se srpski poslanik M. Spalajković u načelu složio, general Stevan Hadžić, koji je bio konsultovan po tom pitanju, odbacio je takvu ideju, navodeći da su rumunske trupe imale sukobe sa ruskim stanovništvom, tako da nije isključeno da bi i srpski bataljon došao u sličnu situaciju "što bi za nas moglo biti neprijatno u svakom pogledu".⁵ Dok je pukovnik Drag. Milutinović, bivši komandant II srpske dobrovoljačke divizije u Rusiji, u *Memorandumu o učešću-intervenciji Srba u Rusiji*, koji je napisao 16. VIII 1918, po naređenju Živojina Mišića, naveo da bi: "... srpsko učešće obradovalo i ulilo poverenje u ostali saveznički rad istinskim sinovima Rusije. (...) Ipak se mora napomenuti da ne bi se želelo s naše strane učešće u borbama protiv Rusa, pa makar to bila i crvena garda, jer su i to Rusi".⁶ Nikola Pašić imao je specifičnu viziju učešća srpskih vojnika u borbama u Rusiji, smatrajući da se oni tamo neće boriti protiv Rusa, već da im je zadatak: "... da se održe ruska pristaništa Murman i Arhangelsk i spreče Nemci ili Finci da ih posednu i to zajedno sa vojskom naših saveznika".⁷ Ipak, pritisak Antante bilo je nemoguće ignorisati i jedna srpska jedinica uzela je učešća u intervenciji. Bila je angažovana na obezbeđenju pruge kod Arhangelska i, što se moglo očekivati, ipak se sukobila s Rusima. Tako je i Kraljevina SHS ušla u red država koje su vojno intervenisale protiv boljševika u ruskom Građanskom ratu, a to je neumitno moralo da se odrazi na zvaničnu politiku i uzajamne odnose.

Ideja o učešću srpskih vojnika u Antantinoj intervenciji protiv boljševika, dopunjena kontradiktornom željom da tom prilikom ne dođe do oružanih sukoba sa Rusima, uvodi u polje posmatranja još jedan nivo na kome su se preplitali i dodirivali uzajamni odnosi, a koji je imao uticaja na zvaničnu politiku – problem zajedničkog istorijskog nasleđa, tj. uticaja istorijskih veza, kontakata i saradnje dve strane na donošenje aktuelnih političkih odluka. Srbija i Crna Gora bile su mnogostrukim vezama, kroz čitav 19. vek, do 1914. godine, povezane sa carskom Rusijom, kao državom, sa ruskom crkvom, kulturom i sa ruskim

5 N. Popović, *Srbija i Rusija...*, s. 460.

6 N. Popović, *Srbija i Rusija...*, s. 467.

7 B. Hrabak, *Jugosloveni u intervencionističkim trupama...*, s. 15.

narodom. Kao kruna viševekovne povezanosti dva naroda došla je neskrivena ruska podrška Srbiji i ključnim danima pred izbijanje Prvog svetskog rata u leto 1914. godine, a potom i mnogostrana ratna saradnja, podrška ratnom programu Srbije i pomoć srpskim vlastima u godinama izbeglištva, nakon vojnog sloma 1915, i okupacije zemlje. Usled toga, nije bila neočekivana srpska podrška antiboljševičkim nosiocima otpora u Građanskom ratu, koji su budili nadu u mogućnost restauracije "stare Rusije". Iz istog razloga opravdavana je i ideja o srpskom učešću u intervenciji Antante. Prijem ruskih izbeglica na teritoriju Kraljevine SHS, 1918-1920, čak je bio i javno formulisan kao "vraćanje duga Rusiji"⁸ za njenu podršku u leto 1914. godine i kasnije tokom Velikog rata.⁸ Istovremeno, odbacivanje svake pomisli da bi srpski i ruski vojnici mogli da se nađu na suprotnim stranama fronta, kao nešto strano i čak bogohulno, osvetljava dodatno, konkretnim primerom, poznatu povezanost i međusobnu percepciju dva naroda. Ta veza, koja je često prerastala u tipična epska zastranjivanja, iskazivala se tokom decenija kroz dva intelektualna, kulturna i duhovna pokreta – rusofilstvo i slovenofilstvo. U kriznoj situaciji, kakvu je predstavljao revolucionarni prevrat i Građanski rat u Rusiji, rusofilski i slovenofilski osećanja uvela su snažnu crtu emotivnog u političko ponašanje. Iz tog ugla je lakše razumeti isključivo i dosledno vezivanje vlasti Kraljevine SHS za samo jednu stranu u unutrašnjem sporu u Rusiji, onu koja se borila protiv boljševika, ali i insistiranje da ne dođe do sukoba srpskih i ruskih vojnika, čak i ako je reč o crvenogardejcima. Tako je, više emotivno nego politički promišljeno, vekovno nasleđe rusko-srpskih veza, dodatno pritiskalo i usmeravalo zvaničnu politiku.

* * *

Svi navedeni činioци uticali su, u većoj ili manjoj meri, na uspostavljanje i funkcionisanje uzajamnih srpsko/jugoslovensko-ruskih/sovjetskih odnosa u vremenu 1918-1924. godina. Istovremeno, oni

8 Prvi put ova ideja bila je javno izrečena od jednog visokog državnog funkcionera 14. aprila 1921, na redovnom skupštinskom zasedanju, kada je dr Kosta Kumanudi, tadašnji ministar finansija, odgovarao na poslaničko pitanje dr Sime Markovića, predsednika KPJ, o finansiranju ruskih izbeglica u Kraljevini: "Gospodin dr Sima Marković ovu pomoć, koja je u stvari samo jedna pozajmica što se daje ruskim izbeglicama, nazvao je tu pozajmicu prosipanjem narodnog novca. Gospodo, ja smatram, da će ova pozajmica biti vraćena, čim Rusija uđe ponovo u normalan život i postane opet državom u evropskom smislu reći! Gospodo, *taj dug je već vraćen. Mi smo svi ruski dužnici, dužnici i materijalni i moralni. Naša nova država postala je blagodareći onoj Rusiji, koja je odmah sutradan posle ultimatumu Austro-Ugarske, ne oklevajući ni jednog trenutka, izvukla svoj teški mač iz korica u odbranu malih naroda...*" (kurziv M.J.); *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS I. Od I prethodnog do XXXVII redovnog sastanka, Beograd 1921, s. 4. (14. IV 1921.)*

su predstavljali i slojevitu političku pozadinu i to takvu pozadinu koja je uticala na suštinu i bitno određivala karakter samih odnosa.

Razumevanje celovitosti ovih odnosa moguće je jedino kroz slaganje razgranatog istorijskog mozaika višeslojnih i višesmernih veza i njihovih glavnih činilaca. Upravo zato se mora konstatovati da svodenje ovog zamršenog kompleksa problema na tumačenju zvaničnih odnosa Kraljevine SHS i SSSR, što je dosadašnja historiografija, uz nekoliko izuzetaka, uglavnom činila,⁹ u toj meri pojednostavljuje čitav problem da ne može ponuditi ni jedan kompleksniji odgovor osim konstatacije da Kraljevina i Sovjetska Rusija u međuratnom periodu, do juna 1940, nisu imali diplomatskih odnosa. A tada, ponovo, ostajemo uskraćeni za odgovore za čitav niz važnih pitanja: koga je predstavljao i šta je u Beogradu do 1924. godine radio ruski poslanik; kakva je bila uloga nekolicine diplomatskih predstavnika koje je Kraljevina upućivala u Rusiju tokom 1919. i 1920. godine; u koju i kakvu su to državu oni bili upućivani, ako znamo da su bili zvanični jugoslovenski diplomatski predstavnici; kakvu je diplomatsku funkciju imala inicijativa da se na upražnjeni ruski presto, 1918, dovede regent Aleksandar Karađorđević itd.

9 Tendencija svodenja ovog složenog problema na jugoslovensko-sovjetske odnose uočljiva je još od pojave prvog istoriografskog rada koji se bavio ovom problematikom, up. Mirosljub Kršljanin, *Kontrarevolucionarna akcija jugoslovenskih vlada u Beogradu protiv SSSR-a 1918-1929*, u: *Pregled*, Sarajevo, 10 (1956), 647-656. (dalje: M. Kršljanin, *Kontrarevolucionarna akcija...*). Slična tendencija uočljiva je i u radovima Vuka Vinavera, up. Vuk Vinaver, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1919-1929*, u: *Istorija XX veka. Zbornik radova*, VII, 1965, 93-186. (dalje: V. Vinaver, *Jug.-sov. odnosi...*); Vuk Vinaver, Pašić, radikali i pitanje upostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1919-1926, u: *Pregled*, Sarajevo, 9 (1967), 217-230. (dalje: V. Vinaver, Pašić, radikali...); kao i u radovima sovjetskih istoričara Ю. А. Писарев, *Советско-сербские отношения в период Бреста и югославянская проблема*, u: *Вопросы истории* 8 (1973), 29-38; (dalje: Ю. А. Писарев, *Советско-сербские отношения...*); kao i: А. О. Чубарьян, *Советский Союз и страны юго-восточной Европы. Из истории установления дипломатических отношений между Советским Союзом и странами Юго-Восточной Европы в 20-30-е годы*, u: *Балканские исследования. Проблемы истории и культуры*, Москва 1976, 147-153.

Bitno drugačiji, sveobuhvatniji i, u velikoj meri, oslobođen ideologizacije je pristup koji su u svojim radovima ostvarili: Bogdan Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države 1918-1941. Diplomatsko-historijski pregled*, Zagreb 1975, s. 68-78. (dalje: B. Krizman, *nav. delo...*); i N. Popović, *Srbija i Rusija...*, Beograd 1977, (posebno str. 429-472).

Pregled jugoslovenske historiografije po ovom pitanju, uz solidnu ocenu dao je: Nikola Popović, *Jugoslovenska historiografija o diplomatskim jugoslovensko-sovjetskim odnosima između dva svetska rata*, u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, I (1976), 69-77. (dalje: N. Popović, *Jugoslovenska historiografija...*). Interesantno je da se Popović u ovom inače solidnom pregledu nije osvrnuo na prvi istoriografski rad o ovom pitanju – na tekst M. Kršljanina iz 1956.

Navedene dileme vraćaju nas na pitanje i ponuđeni dvosmisleni odgovor, s početka ovog teksta. Takav paradoks zahteva detaljnije objašnjenje.

*Diplomatija u povlačenju
(Kraljevina SHS I Sovjeti – postepeno napuštanje ruske
galaksije)*

Dosadašnja historiografija je ponudila prilično iscrpan činjenični materijal o zvaničnim jugoslovensko-sovjetskim odnosima poslednjih godina Prvog svetskog rata i po njegovom okončanju.¹⁰ Isto tako, u priličnoj meri obrađen je i rad jugoslovenskih organizacija u Rusiji i delatnost pojedinaca u navedenom periodu.¹¹ Stoga, može izgledati izlišno ponovo prezentirati i tumačiti ove odnose. To se, međutim, nameće kao potreba jer je većina historiografskih radova u kojima je tretirana ova problematika uglavnom zatočena u ideologizovanom kategorijalnom sistemu gde su, kao vrednosne odrednice, dominirali termini *revolucija* i *kontrarevolucija*. U tako postavljenom kategorijalnom sistemu došlo je do zanemarivanja dela istorijske realnosti. Tako je stvorena situacija u kojoj je Sovjetska Rusija, kao "ideološki ispravan" subjekt, tretirana kao jedina državna tvorevina na prostorima Rusije od 1917. godine na dalje (iako su boljševici uspostavili svoju realnu vlast na čitavoj teritoriji Rusije, tek u proleće 1921. godine). U skladu sa tim, spoljnopolitička orijentacija vlasti Kraljevine SHS u godinama Građanskog rata u Rusiji, prema kompleksnom "ruskom pitanju", i njihovo diplomatsko vezivanje za nosioce antiboljševičkog otpora, ocenjivano je u historiografiji kao "kontrarevolucionarna akcija".¹² U istoj ideologizo-

10 Up. N. Popović, *Srbija i Rusija...*; V. Vinaver, *Jug. – sov. odnosi...*; V. Vinaver, Pašić, radikali...; Ю. А. Писарев, *Советско-сербские отношения...*; zatim, jedan novi rad koji osvetljava neke specifičnije aspekte ovih odnosa: Gordana Krivokapić-Jović, *Rusija u Pašićevom projektu spoljnopolitičke orijentacije nove jugoslovenske države u jesen (decembar) 1918. godine*, u: *Tokovi* 1-2 (1992), 5-11.

11 Bogumil Hrabak, *Rad Pašićevog pouzdanika u Rusiji dr Radoslava Jovanovića za vreme Oktobarske socijalističke revolucije*. (Jugoslovenska udruženja u Rusiji od kraja 1917. do kraja 1918. godine), u: *Arhivski almanah* I (1958), 127-157. (dalje: B. Hrabak, Radoslav Jovanović...); Nikola Popović, *Jugoslovenska centralna komunistička organizacija u Rusiji 1918-1921*, u: *Prilozi za istoriju socijalizma* 5 (1968), 237-318. (dalje: N. Popović, *Jugoslovenska centralna komunistička...*); Bogumil Hrabak, *Nastanak i obrazovanje Jugoslovenske komunističke grupe RKP(b) u proleće 1918. godine*, u: *Istorija XX veka. Zbornik radova*, IX, 1968, 5-62.; Bogumil Hrabak, *Partijska organizacija i forumi komunista Jugoslovena u Sovjetskoj Republici 1918-1921. godine*, u: *Jugoslovenski istorijski časopis* 1-4 (1967), 7-45; B. Hrabak, *Jugosloveni u intervencionističkim trupama...*; Bogumil Hrabak, *Delatnost članova udruženja "Ujedinjenje ili smrt" u Rusiji 1915-1918. godine*, u: *Istorija XX veka, Zbornik radova*, VII, 1965, 187-256.

12 Up. M. Kršljanin, *Kontrarevolucionarna akcija...*, s. 647-656.

vanoj historiografskoj ravni (naknadnog "deljenja lekcija" prošlosti), insistiranje vlasti Kraljevine da dosledno istraju na odluci o prekidu zvaničnih diplomatskih odnosa sa boljševičkim vlastima u Moskvi, nije tumačeno kao istorijski fakt po sebi (koji se mora uvažavati), već je ocenjivano i procenjivano sledećim kategorijama: "Još u prvim danima Oktobarske revolucije vladajući krugovi Kraljevine Srbije stavili su se na stranu kontrarevolucionarnih snaga";¹³ "Odbijanje da uspostavi diplomatske veze sa SSSR-om bilo je, dakle, u osnovi, odraz reakcionarnosti radikalne unutrašnje politike";¹⁴ "Mržnja reakcionarne velikosrpske klike protiv socijalističke Rusije, svest o sopstvenoj slabosti i ugroženosti i strah da najkorektniji međudržavni odnosi mogu ugroziti položaj vladajuće grupe i posebno dvora – učinili su da se vlada Jugoslavije u uslovima poseudoparlamentarnog režima stalno oglašivala o zahteve za uspostavljanjem diplomatskih i prijateljskih odnosa sa SSSR, za šta su se zalagale najšire narodne mase i veoma jake grupe unutar same jugoslovenske buržoazije";¹⁵ "Antikomunističko obilježje imala je i unutrašnja i vanjska politika Kraljevine SHS, uključene u tzv. sanitarni kordon protiv Sovjetske Rusije",¹⁶ i sl.

Da bi se precizno protumačili zvanični jugoslovensko-sovjetski odnosi 1918-1924. godine, nije neophodno na velikom prostoru vršiti njihovu činjeničnu rekonstrukciju, jer se ona, u osnovi, može naći u dosadašnjim historiografskim radovima,¹⁷ Dovoljno je, u najosnovnijim crtama, podsetiti na hronologiju najvažnijih zbivanja (za ove odnose) u vremenu od 1917. do 1924. godine.

Osnovna hronologija srpsko/jugoslovensko – ruskih/sovjetskih odnosa, 1917/18 – 1924:

- 6-7 novembar 1917. - Boljševički državni udar u Petrogradu i, tokom noći, proglašenje države Sovjeta;
- novembar 1917. - Prvi slobodni višestranački izbori u Rusiji za ustavotvornu skupštinu, na kojima najveći broj mandata osvaja partija esera (soci-

13 M. Kršljanin, *Kontrarevolucionarna akcija...*, s. 647.

14 V. Vinaver, Pašić, radikalni..., s. 229.

15 V. Vinaver, *Jug.-sov. odnosi...*, s. 183.

16 *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985, s. 85.

17 Posebno, u hronološkom sledu, u ovim radovima: N. Popović, *Srbija i Rusija...* s. 429-472; Ю. А. Писарев, *Советско-сербские отношения...*, s. 29-38; B. Hrabak, *Jugosloveni u intervencionističkim trupama...*, s. 3-51; V. Vinaver, *Jug.-sov. odnosi...*, s. 93-135.

- jal-revolucionara), dok boljševici ostaju u manjini;
5. decembar 1917. - Boljševici zaključuju primirije sa Nemačkom – istupaju iz Prvog svetskog rata i otpočinju pregovore o zaključenju separatnog mira sa Centralnim silama u Brest-Litovsku;
5. decembar 1917. - Srpski poslanik u Rusiji, Miroslav Spaljković, na savetovanju diplomata država Antante i SAD, u rezidenciji engleskog poslanstva u Petrogradu, istupio je protiv bilo kakvog učešća Srbije na mirovnim pregovorima Rusije sa Centralnim silama u Brest-Litovsku;¹⁸
- 5-6. (18-19) jan. 1918. - Saziv Ustavotvorne skupštine i nakon njenog odbijanja da ratifikuje boljševičko istupanje iz rata i revolucionarne dekrete o promeni društvenog uređenja zemlje, njeno raspuštanje i rasterivanje;
- januar/februar 1918. - Sovjetske vlasti predale su prof. Radoslavu Jovanoviću, službeniku srpskog poslanstva, tekst Tajnog Londonskog ugovora sa Italijom, koji je potom poslat Nikoli Pašiću na Krf;
- januar/februar 1918. - Početak priprema savezničke vojne intervencije u Rusiji i početak okupljanja i organizovanja antiboljševičkih snaga;
- januar/februar 1918. - Zastoj u mirovnim pregovorima u Brest-Litovsku i velika nemačka ofanziva na Rusiju i na Petrograd;
28. februar 1918. - Usled opasnosti od nemačkog zauzeća Petrograda, srpski poslanik Miroslav Spaljković, skupa sa poslanicima savezničkih i neutralnih zemalja, napušta Petrograd i sklanja se u Finsku, a poslove poslanstva

18 Ю. А. Писарев, Советско-сербские отношения..., s. 33.

- preneo na F. Stanojevića, R. Jovanovića i dragomana poslanstva Anastasijevića;¹⁹
3. mart 1918. - Sovjetske vlasti potpisale separatni mir sa Centralnim silama u Brest-Litovsku i formalno i definitivno istupile iz rata; ratifikaciji ugovora, samoinicijativno, prisustvovao službenik srpskog poslanstva prof. Radoslav Jovanović;²⁰
11. mart 1918. - Sovjetska vlada prešla u Moskvu;
13. mart 1918. - Fotije Stanojević, sekretar poslanstva došao u Moskvu i tu otvorio konzulat;
- mart 1918. - Deklaracija srpske vlade o spoljnoj politici i ciljevima rata, doneta na Krfu, prema kojoj je revolucija u Rusiji "koristila jedino Nemačkoj";²¹
- april 1918. - Srpski poslanik M. Spalajković, po naređenju Nikole Pašića a na insistiranje R. Jovanovića, vratio se u Rusiju, gde se, u Moskvi, susreo sa Lavom Trockim,

19 N. Popović, *Srbija i Rusija...*, s. 450, 469.

20 Radoslav St. Jovanović, *Zašto sam i kako bio i ostao u Rusiji od 1913. do 1923. godine. Kratki memorandum Ministru Spoljnih Poslova Kraljevine SHS*, Beograd 1925, s. 17. (dalje: R. Jovanović, *Zašto sam i kako...*); uporedi takođe: B. Hrabak, Radoslav Jovanović..., s. 137.

21 Deklaracija srpske vlade o spoljnoj politici i ciljevima rata, u: *Građa o stvaranju jugoslovenske države* (I. I - 20. XII 1918), (priredili: Dragoslav Janković, Bogdan Krizman), Tom I, Beograd 1964, 149-150.

Potrebno je napomenuti da je u Vinaverovom tekstu o jugoslovensko-sovjetskim odnosima, sadržaj ovog dokumenta tako prezentiran da se može zaključiti da je čitava Deklaracija posvećena samo "ruskom pitanju", što ne odgovara činjeničnom stanju (up. V. Vinaver, *Jug.-sov. odnosi...*, s. 96.). Istovremeno, potrebno je naglasiti da je u našoj historiografiji jedno vreme, za ovu deklaraciju vezivan svojevrsan "fantom telegram", prema kome je vlada sa Krfa, u aprilu 1918, naredila Miroslavu Spalajkoviću da više ne stupa u kontakt sa sovjetskom vladom. Takva činjenica bitno bi izmenila predstavu o zvaničnim odnosima, jer bi se moglo tumačiti da je srpska vlada, samoinicijativno, u aprilu 1918, prekinula diplomatske odnose sa Moskvom. Prvi put ovaj telegram naveo je: B. Hrabak, Radoslav Jovanović..., s. 145, a zatim ga je u dva svoja teksta preuzeo Vuk Vinaver i u skladu sa svojom poznatom metodologijom doveo u direktnu vezu sa Deklaracijom vlade sa Krfa: V. Vinaver, *Jug.-sov. odnosi...*, s. 96.; i V. Vinaver, *Pašić, radikali...*, s. 218. U sva tri slučaja ovi autori ne navode u naučnom aparatu tačnu signaturu telegrama na čiji se sadržaj pozivaju.

Nakon toga, o ovom telegramu više nema pomena u našoj, ali ni u sovjetskoj historiografiji. Važno je istaći da autori čija naučna akribija je veoma pouzdana ne obraćaju nikakvu pažnju na ovaj telegram: B. Krizman, *nav. delo...*, s. 68-78.; N. Popović, *Srbija i Rusija...*, s. 451-452, 468-472.

- kom prilikom ga je ubeđivao da je jedini spas Rusije u intervenciji Japana,²² a nakon susreta otišao je u Vologdu, gde su bili stacionirani saveznički diplomati;
- april 1918. - Sovjetska vlada, radi repatrijacije jugoslovena iz Rusije, dozvoljava otvaranje još dva diplomatska predstavništva Srbije, generalnog konzulata u Samari i vice-konzulata u Tambovu;
- proleće 1918. - Početak Građanskog rata u Rusiji, koji se vezuje za pobunu Čehoslovačkog korpusa 24. maja 1918.
20. jul 1918. - M. Spalajković, srpski poslanik, napustio Rusiju,²³ a u njoj su ostali diplomatski službenici srpskog poslanstva i konzulata;
18. avgust 1918. - Sovjetske vlasti hapse srpsku vojnu misiju pri poslanstvu u Moskvi i vrše premetačinu u poslanstvu u Petrogradu;
- avgust 1918. - Vojna misija Srbije oslobođena, a sovjetski ministar spoljnih poslova Čičerin dao odobrenje da R. Jovanović može ostati u Moskvi sa izvesnim diplomatskim pravima;²⁴

22 B. Hrabak, Radoslav Jovanović..., s. 144.

23 Up. Ю. А. Писарев, Советско-сербские отношения..., s. 38.; N. Popović, *Srbija i Rusija...*, s. 470; B. Hrabak, Radoslav Jovanović..., s. 153.

Važno je, u vezi ovog pitanja, skrenuti pažnju da je J. Pisarjev u svom radu izneo tvrdnju da je Spalajkovićev odlazak iz Rusije "doveo do faktičkog prekida diplomatskih odnosa dve zemlje" (s. 38). To, prilično neodređeno, tumačenje detaljno je razmotrio i kritikovao: N. Popović, *Srbija i Rusija...*, s. 468-472.; sa ubedljivom argumentacijom, da je nakon Spalajkovićevog odlaska u Rusiji ostala razgranata diplomatska mreža koja je nesmetano funkcionisala. Inače, u ovom vremenu, u Sovjetskoj Rusiji, radilo je više diplomatskih predstavništava, različitog ranga: 1) Srpsko poslanstvo u Petrogradu (poslanik Miroslav Spalajković napustio Rusiju u julu 1918, sekretar Fotije Stanojević, sekretar Mita Dimitrijević, šef vojne misije puk. Branislav Lontkijević napustio Rusiju poč. novembra 1918, šef ekonomske misije Milan Šajnović, službenik Radoslav Jovanović); 2) Konzulat u Odesi (konzul Milan Šajković); 3) Srpski konzulat u Moskvi, otvoren 13. III 1918. (otvorio ga sekretar poslanstva Fotije Stanojević, dužnost sekretara u konzulatu obavljao Ž. Bošnjaković); 4) Generalni konzulat u Samari otvoren u aprilu 1918. (generalni konzul J. Milanković, pomoćnik Aca Andonović); 5) Vice-konzulat u Tambovu, otvoren aprila 1918. (vice-konzul P. N. Pašić).

24 Up. V. Vinaver, Pašić, radikali..., s. 218.

- avgust/septembar 1918. - Srpske vojne jedinice uzele učešća u savezničkoj vojnoj intervenciji u Rusiji;²⁵
- septembar 1918. - U Ufi, na kongresu članova (rasterane) Ustavotvorne skupštine, osnovan Ufinski direktorijum, sveruska vrhovna vlada, koja je pretendovala da svoju vlast uspostavi na čitavoj teritoriji Carske Rusije (kasnije je središte ove vlade premešteno u Omsk, a na njeno čelo je u novembru 1918. došao admiral A. V. Kolčak, koji je u proleće 1919. od svih pobunjenih carskih generala priznat za "Vrhovnog komandanta");
- početak novembra 1918. - Srpska vojna misija, na čelu sa puk. Lontkijevičem, napustila Rusiju;²⁶
23. novembar 1918. - Sovjetska vlada pozitivno odgovorila na molbu R. Jovanovića, od 14. XI, da ostane u Sovjetskoj Rusiji i da se koristi prerogativima diplomatskog predstavnika;
1. decembar 1918. - Proglašena Kraljevina SHS;
- decembar 1918. - Srpski diplomatski predstavnici (iako znatno manji broj njih i bez poslanika), nastavili svoj rad na teritoriji Sovjetske Rusije;
- mart 1919. - Formirana Kominternu u Moskvi;
20. mart 1919. - U Moskvi formiran Jugoslovenski sovjet radničkih i seljačkih deputata, što je dovelo do promena sovjetskog stava prema srpskim diplomatskim predstavnicima u Rusiji;
24. mart 1919. - Sovjetska vlada dozvolila je Jugoslovenskom sovjetu radničkih i seljačkih deputata

²⁵ Up. V. Vinaver, Pašić, radikali..., s. 218.; N. Popović, *Srbija i Rusija...*, s. 468-470.

²⁶ N. Popović, *Srbija i Rusija...*, s. 471.; V. Vinaver, *Jug.-sov. odnosi...*, s. 97.; B. Hrabak, Radoslav Jovanović..., s. 155. I ovaj odlazak stvorio je izvesne sumnje o mogućem prekidu diplomatskih odnosa, ali je posle intervencije R. Jovanovića kod Čičerina i ostanka njegovog i Ž. Bošnjakovića u Rusiji, takva mogućnost bila isključena.

- da zatvori srpski konzulat u Moskvi i da preuzme zaštitu i interesa svih građana Kraljevine SHS i sve poslove srpskog konzulata (do 3. aprila zatvoreni su i ostaci vicekonzulata u Tambovu i poslanstva u Petrogradu,²⁷ time je i faktički i formalno nastao prekid odnosa, iako je u Moskvi i dalje ostao R. Jovanović;
- proleće 1919. - Poraz intervencionističkih trupa u Rusiji;
- april 1919. - Nakon sastanka N. Pašića i ministra spoljnih poslova vlade admirala Kolčaka iz Omska, S. D. Sazonova u Parizu, usledilo je međusobno priznanje vlada u Beogradu i Omsku, nakon toga u Beogradu je otvoreno Rusko poslanstvo;
- zima 1919/1920. - Poraz trupa pod komandom A. V. Kolčaka;
- januar 1920. - Poraz A. V. Kolčaka, nakon čega je vrhovna vlast (antiboljševičkih snaga) prenetna na jedinog preostalog komandanta armije koja je vodila borbu generala A. I. Denikina, na jugu Rusije;
- proleće 1920. - Poraz A. I. Denikina, kod Novorosijska, i njegov odlazak iz zemlje, nakon čega je vrhovnu vlast prepustio gen. P. N. Vrangelu koji je nastavio borbu protiv boljševika na Krimu;
- avgust 1920. - Susret ministra spoljnih poslova Kraljevine SHS, A. Trumbića, sa sovjetskim predstavnikom (trgovačkim) u Londonu, L. B. Krasinom;
- novembar 1920. - Poraz i napuštanje zemlje armije P. N. Vrangela;

27 O tome detaljno: N. Popović, Jugoslovenska centralna komunistička..., s. 274 i dalje.

- novembar/decembar 1920. - Rusko poslanstvo u Beogradu nastavlja sa radom;
- april 1922. - Susret ministara spoljnih poslova Ninčića i Čičerina u Djenovi;
- novembar 1922. - Kontakti Ninčića sa Vorovskim, sovjetskim diplomatom, u Lozani;
- decembar 1922. - Ponovni susret ministara spoljnih poslova Kraljevine SHS i SSSR, Ninčića i Čičerina, u Lozani;
11. decembar 1922. - Poseta ruskog poslanika u Beogradu V. N. Štrandtmana, N. Pašiću, nakon čega su jugoslovensko-sovjetski razgovori o uspostavljanju odnosa prekinuti;
19. decembar 1922. - Čičerin optužuje Kraljevinu SHS da je bila jedan od učesnika u intervenciji;
30. decembar 1922. - Čičerin i Rakovski osuđuju "Versajski mir" i uključivanje Makedonije, Crne Gore, Dobrudže i delova Albanije, Dalmacije i Hrvatske u *tuđe države*;
- avgust 1923. - U zemlju se vratio prof. R. Jovanović;
- kraj 1923. - Ponovni sovjetski pokušaji da dođe do približavanja Kraljevini SHS, ali bez uspeha;
6. mart 1924. - Zvanično zatvoreno Rusko poslanstvo u Beogradu;

Već i sumaran pregled čvorišnih tačaka u hronologiji međusobnih jugoslovensko-sovjetskih odnosa otkriva nekoliko važnih i lako uočljivih činjenica, koje govore o njihovom karakteru.

Prvo, da su između Kraljevine SHS i Sovjetske Rusije postojali kakvi-takvi diplomatski odnosi, makar u kratkom periodu od decembra 1918, do aprila 1919. godine. Samim tim, logično se nameće konstatacija da se unutrašnje promene i državni preokreti u obe države (25-26. oktobra 1917. u Rusiji i 1. decembra 1918. u Kraljevini), bez obzira koliko su bili nagli i duboki, *nisu direktno odrazili na međusobne odnose i izazvali njihov prekid*. I nakon tih državnih prevrata i preokreta održavani su diplomatski odnosi, sve do aprila 1919. godine. Dakle,

srpsko/jugoslovensko – sovjetski odnosi održavani su više od godinu i pet meseci nakon boljševičkog zauzimanja vlasti u Petrogradu, odnosno još oko četiri meseca nakon obrazovanja Kraljevine SHS. To su istorijske činjenice.

Drugo, u ovom periodu u Sovjetskoj Rusiji su funkcionisala srpska diplomatska predstavništva. Uočljivo je da su u Sovjetskoj Rusiji nakon oktobra 1917, odnosno decembra 1918, radila srpska diplomatska predstavništva, koja su time samo produžila svoj rad iz prethodnog vremena (izuzev dva novootvorena u aprilu 1918.). To ukazuje na dve važne činjenice. Kraljevina SHS, nakon formiranja 1. decembra 1918, nije otvarala nova, dakle jugoslovenska diplomatska predstavništva u Sovjetskoj Rusiji, već se za kontakte sa sovjetskim vlastima koristila postojećim *srpskim* diplomatskim predstavništvima i njihovim (redukovanim) personalom. Istovremeno, ni nakon oktobra 1917, ni nakon decembra 1918, na teritoriji Kraljevine SHS nisu bila otvarana diplomatska predstavništva Sovjetske Rusije. Ta činjenica otvara prostor za logičan zaključak, prisutan u našoj historiografiji, "da u periodu između dva svetska rata nisu postojali diplomatski jugoslovensko-sovjetski odnosi".²⁸

Treće, Kraljevina SHS je uspostavila diplomatske odnose sa jednim ruskim državnim subjektom. Kraljevina SHS uspostavila je diplomatske odnose sa vladom admirala Kolčaka u aprilu 1919. godine. "Sveruska privremena vlada", koju su u septembru 1918. godine formirali u Ufi, legitimno izabrani poslanici Ustavotvorne skupštine (rasterane u januaru 1918), uspostavila je svoju vlast na teritoriji Rusije koju (u toku Građanskog rata) nisu kontrolisali boljševici. Istovremeno, i ova vlada je, kao uostalom i sovjetska, pretendovala da svoju vlast proširi na čitavoj teritoriji Rusije. Takođe, njena vlast bila je bazirana na Ustavu koji je donet septembra 1918. u Ufi.²⁹ Rusko poslanstvo koje je otvoreno u Beogradu u aprilu 1919, predstavljalo je upravo tu rusku državu i tu rusku vlast. Istovremeno, ono je bilo jedino zvanično rusko diplomatsko predstavništvo otvoreno u Kraljevini SHS (do juna 1940. godine).

Sve navedene činjenice omogućavaju nam da sagledamo celinu jugoslovensko-sovjetskih odnosa, koji su u svom razvoju prošli kroz tri

28 N. Popović, *Jugoslovenska historiografija...*, s. 69; takođe i: N. Popović, *Srbija i Rusija...*, s. 468.

29 Конституция Уфимской директории. Акт об образовании всероссийской верховной власти 26/8 – 10/23 сентября 1918, у: *Архив русской революции* Т. XII, Берлин 1923, 189-193. (Dalje: Конституция Уфимской...).

jasno uočljive faze, od oktobarskog prevrata 1917, do zatvaranja Ruskog poslanstva u Beogradu, marta 1924. godine.

1. *Period očuvanja odnosa* (oktobar 1917 – mart 1918). Karakteristika ove faze u razvoju, tada još uvek srpsko-sovjetskih, odnosa je obostrano prihvatanje i prilagođavanje novonastaloj situaciji i iščekivanje daljeg razvoja događaja. U toj fazi uočljivi su čak i elementi izvesne diplomatske saradnje, kada je sovjetska vlast dostavila srpskoj vladi na Krfu tekst "Tajnog Londonskog ugovora", koji je Antanta zaključila sa Italijom 1915.godine, prema kome je Italija za ulazak u rat dobijala velike teritorijalne koncesije u Dalmaciji.

2. *Ka prekidu odnosa* (mart 1918 – april 1919). U ovom periodu zvanični srpski diplomatski predstavnici polako su napuštali Sovjetsku Rusiju. Sovjetske vlasti su bitno promenile odnos prema srpskim diplomatama, tako da je čak došlo do hapšenja srpske vojne misije u avgustu 1918. Takođe, u tom periodu sovjeti su sve više pažnje počeli da poklanjaju jugoslovenskim komunističkim organizacijama u Sovjetskoj Rusiji.

3. *Prekid odnosa* (od aprila 1919). U ovoj fazi karakteristično je da je došlo do obostranog prekida odnosa, najpre do zatvaranja srpskih diplomatskih predstavništava u Sovjetskoj Rusiji, tokom marta i aprila 1919, a potom, u aprilu do uspostavljanja diplomatskih odnosa Kraljevine SHS i Sveruske privremene vlade iz Omska. Posle toga sve zvanične veze su bile prekinute, iako je u Moskvi do 1923. godine ostao srpski diplomata prof. Radoslav Jovanović,³⁰ a ukupni odnosi su, veoma

30 Up. R. Jovanović, *Zašto sam i kako...* U osnovi ovaj veoma dragocen rukopis R. Jovanovića treba koristiti kao istorijski izvor veoma oprezno. Na takav zaključak navodi nas više nego uočljiva subjektivnost R. Jovanovića kako u viđenju i oceni drugih naših diplomatskih predstavnika u Rusiji, tako i u percepciji samoga sebe kao diplomatskog činovnika, svog uticaja, znanja, procene, svoje važnosti i uopšte sebe kao svedoka vremena. Dovoljno je navesti samo nekoliko, od brojnih i karakterističnih, primera: "... da je on (sic! Nikola Pašić) jedini čovek u Evropi i Americi, koji je o Rusiji uvek bio pravilno obavešten, i da je to pravilno obaveštenje imao jedino od mene (...) uvek unapred, u perspektivi od dana, nedelje, meseca i godine pa tako reći i za uvek!." (str. 9); "... niko u Rusiji, ni od Rusa ni od saveznika, nije raznovrsniji i dublje shvatio potrebu međusavezničkog rada da se do pobeđe dođe i niko od mene nepokolebljivije nije u nju verovao." (s. 11); "... niti se iko na našoj planeti držao sa više uverenja i ljubavi prema Rusiji i Revoluciji, nego što sam se držao ja." (s. 26-27); "Znajući iz gorkog ličnog opita da je M. Spalajković spreman na svaku laž i falsifikat kad je u pitanju mogućnost da se meni lično naškodi..." (s. 9); "M. Spalajković (je) mene mrzeo, mene se bojao i meni zavideo..." (s. 12); itd, itd. (kurziv M. J.). Moguće je razumeti R. Jovanovićevo lično nezadovoljstvo i ogorčenje, jer je ovim aktom zapravo pokušavao da objasni svoj spor sa vladom Kraljevine i da se na osnovu toga izbori da mu se materijalno nadoknadi desetogodišnji boravak u Rusiji. Ovakvi njegovi stavovi, međutim, nameću obavezu da se skrene pažnja na potrebu velike naučne opreznosti prilikom njihovog korišćenja, – tim pre jer se R. Jovanović u dosadašnjoj historiografiji visoko cenio kao istorijski izvor, ne samo zbog činjenice da je bio jedan od retkih svedoka zbivanja u Moskvi i Rusiji, već i zbog

često, dopirali do granice slabo skrivanog neprijateljstva. Sovjetska strana je, posle aprila 1919, intenzivirala svoj agenturni rad u Kraljevini (kao i na čitavom Balkanu), koji je bio usmeren na: ubacivanje agenata i propagatora na jugoslovensku teritoriju, materijalnu i organizacionu pomoć jugoslovenskim komunistima i saradnju sa separatističkim i secesionističkim organizacijama, pokretima i pojedincima, sa ciljem potpomaganja i izazivanja krizne situacije u (novoformiranoj) državi koja bi omogućila revolucionarnu akciju, kao i pripreme kadrova koji bi se, u pogodnom trenutku, mogli staviti na čelo revolucionarne akcije (bilo u zemlji ili regionu) i time uključiti u lanac planirane svetske revolucije.³¹ Vlasti Kraljevine SHS su, sa svoje strane, u cilju zaštite unutrašnjeg poretka i same zemlje, otvorile niz prihvatnih logora za izolaciju i dalju internaciju boljševičkih agenata i propagatora kao i svih "sumnjivih" pojedinaca za koje su utvrdile ili verovala da su saradnici boljševika. Istovremeno, od leta 1921. godine, na teritoriji Kraljevine bile su stacionirane jedinice poražene armije generala Vrangela (u statusu izbeglica), za koje je sovjetska strana (ali i neki od domaćih novinara i političara) izražavala otvorenu sumnju da se priprema za povratak u Rusiju i ponovno otpočinjanje građanskog rata, što su zvanične vlasti Kraljevine odlučno demantovale. Osim ovih konkretnih akcija koje su provocirale neprijateljstvo, sve ostalo se, u ovom periodu, svodilo na povremene (neuspešne) diplomatske kontakte dve strane u trećim zemljama.

To bi, u osnovnim crtama, bila skica zvaničnih jugoslovensko-sovjetskih odnosa izgrađivanih od (1917) 1918. do 1924. godine. To je bila, što se lako može uočiti, tek polovina sveukupnosti jugoslovensko-ruskih odnosa. Njihovu drugu stranu, do sada često zanemarivanu, činili su zvanični odnosi Kraljevine SHS i ruskih, antiboljševičkih subjekata.

Napregnuta diplomatija

(Poslednje diplomatsko uporište – antiboljševički centri otpora)

1) Antiboljševička vlada u Omsku kao nosilac ruske državnosti

Dovoljno se, u dosadašnjem tekstu, insistiralo na činjenici da je Kraljevina SHS aprila, 1919, uspostavila diplomatske odnose sa jednim

njegovih neskrivenih simpatija za revoluciju.

31 Miroslav Jovanović, Boljševička agentura na Balkanu 1920-1923. (Teze o organizaciji, strukturi, planovima i praksi), u: *Istorija 20. veka*, 2/1995, s. 37-50.

ruskim (antiboljševičkim) nosiocem državnosti, da se čini neophodnim detaljnije objasniti čitav problem. Treba naglasiti da se u literaturi o jugoslovensko-ruskim odnosima, 1919-1924, tom pitanju nije poklanjala veća pažnja, usled ideoloških pojednostavljivanja kojima su sve aktivnosti nosilaca antiboljševičkog otpora svodene u kategorijalnu ravan kontrarevolucije.

Sveruska privremena vlada obrazovana je na državnom savetovanju u Ufi, koje je, nakon nekoliko neuspešnih pokušaja, održano na inicijativu Kongresa članova Sveruske ustavotvorne skupštine (odnosno, njegovog operativnog tela "Komiteta članova Ustavotvorne skupštine" – KOMUČ-a), od 8. do 23. septembra 1918. godine.³² Ova vlada osnovana je u skladu sa željama ruskih saveznika iz Antante i Češkog korpusa, koji se u to vreme veoma uspešno borio protiv boljševika duž transsibirske pruge.³³ Osnovni cilj njenog formiranja bio je da se objedini, do tada veoma razjedinjen, antiboljševički front koji je širom Rusije držao velike teritorije, ali koji nije bio međusobno koordiniran. Na savetovanju u Ufi bili su prisutni predstavnici svih (antiboljševičkih) vlada koje su, nakon novembra 1917, bile obrazovane na ogromnim ruskim prostranstvima istočno od Volge i Urala, na teritorijama koje boljševici nisu kontrolisali i koje nisu priznavale boljševičku vlast.³⁴ Na

32 Конституция Уфимской..., s. 189-193.

33 Potpunije: Никола Верт, *История советского государства 1900-1991*, Москва, 1992, 115-120, 131-136. (Dalje: Н. Верт, *nav. delo...*); Михаил Геллер, Александр Некрич, *Утопия у власти. История Советского Союза с 1917 года до наших дней*, London 1989, 79-95. (Dalje: М. Геллер, *Утопия...*); *История отечества, Краткий очерк*. Вып. 1, Москва 1992, 59-70. Veoma korisne podatke daje i starija literatura: Aleksije Jelačić, *Ruska revolucija i njeno poreklo*, Zagreb 1925, 116-191. (Dalje A. Jelačić, *Ruska revolucija...*); Г. К. Паух, *История Советской России*, New York 1962, 106-159.

34 Na savetovanju je učestvovalo oko 150 delegata. Bili su prisutni predstavnici esera, kadeta, zatim tri menjševika i članovi grupe "Jedinstvo" bliski Plehanovu. U političkim pitanjima delegati su se podelili u dve grupe. Levo krilo je tražilo stvaranje vlade koja bi priznavala Ustavotvornu skupštinu i oslanjala se na nju. Desno krilo, na čelu sa kadetima, istrajavalo je na stvaranju jakog kolegijalnog organa vlasti koji bi bio visoko samostalan u odnosu na bilo kakvo izborno telo. Spor je rešen kompromisom, u osnovi je preovladalo viđenje desnog krila, a nosioci vlasti bili su iz redova esera. Up. Н. Верт, *nav. delo...*, s. 117-118.

Savetovanju su prisustvovali i u njegovom radu učestvovali predstavnici lokalnih vlada koje su tokom leta formirane na istoku Rusije: Komiteta članova Ustavotvorne skupštine, Sibirske privremene vlade, Oblasne vlade Urala, Kozačkih armija (Uralske, Sibirske, Irkutske, Semirečenske, Jenisejske i Astrahanske), Vlade Baškiriје, Vlade Kirgizije "Alaš-orde", Privremene vlade autonomnog Turkestana, zatim predstavnici Tjurko-tatarske vlade, Unutrašnje ruske vlade i Sibirske nacionalne vlade, predstavnici Saveza gradova i zemstva Sibira, Urala i Povolžja, kao i predstavnici Privremene estonske vlade.

Na savetovanju je bila izabrana Sveruska privremena vlada u sledećem sastavu; Nikolaj Dmitrijevič Avksentijev (predsednik), Nikolaj Ivanovič Astrov, general-lajtnant Vasilij Georgijevič Boldirjev, Pjotr Vasiljevič Vologodski i Nikolaj Vasiljevič Čajkovski. (Конституция Уфимской..., s. 189-193).

samom savetovanju, osim obrazovanja Vlade, bio je donet i "Ustav ufimskog direktorijuma", iz koga se mogu videti osnovne političke postavke na kojima se zasnivala nova vlast, kao i njene državne tendencije. Nova vlada iskazala je već u prvom članu novog Ustava svoje pretenzije da vlast proširi na čitavu teritoriju Rusije.³⁵ Osim toga, jasno je istakla da u sebi objedinjuje sve do tada obrazovane i međusobno nezavisne antiboljševičke vlade,³⁶ kao i da je njen cilj da vrši vlast do trenutka kada bi se stvorili uslovi za saziv Ustavotvorne skupštine u punom sastavu (i to onom koji je bio rezultat sveruskih izbora iz novembra 1917, i koji se jedini put sastao početkom januara 1918, nakon čega su ga boljševici rasterali).³⁷ U političkom pogledu sveruska privremena vlada proklamovala je borbu protiv sovjetske vlasti, i u skladu sa tim: objedinjavanje svih otrgnutih, osamostaljenih i otepljenih oblasti Rusije, nakon dolaska boljševika na vlast; zatim nepriznavanje Brest-Litovskog mirovnog ugovora i svih drugih ugovora međunarodnog karaktera, koje su zaključile boljševičke vlasti ali i vlasti teritorija (zemalja) koje su se ocepile od Rusije (izuzev ugovora koje je zaključila Privremena vlada; i najzad, produžetak rata protiv Centralnih sila.³⁸ Obnavljanje stare ruske države, osim u teritorijalnom, bilo je proklamovano i u ekonomskom pogledu, gde je bila zaštićena privatna svojina, kako domaća tako i strana, i podržavana privatna inicijativa i preduzetništvo, ali i odbačena korenita reforma zemljišnih (posedovnih) odnosa, koju su sproveli boljševici, a koja bi uticala na donošenje konačne odluke po tom pitanju od strane Ustavotvorne skupštine.³⁹ U pogledu restauracije stare države u novom Ustavu je ostalo jedino nedorečeno pitanje budućeg državnog uređenja (odnosno ne vidi se da li je planirano da ono bude republikansko ili monarhističko), već je ono u potpunosti prepušteno planiranom sazivu Ustavotvorne skupštine, da ga reši.⁴⁰

Sverusku privremenu vladu, formiranu septembra 1918. u Ufi, koja je u tom trenutku objedinila velike teritorije koje su se nalazile van vlasti boljševika na istoku Rusije, priznali su, kao *rusku vladu*,

35 "Opšte odredbe. Čl. 1. – Sveruska privremena vlada, do saziva Ustavotvorne skupštine, jedini je nosilac Vrhovne vlasti na čitavom prostoru Ruske države". (Конституция Уфимской..., s. 189).

36 Opšte odredbe, čl. 2. (Конституция Уфимской..., s. 189).

37 Ур. Конституция Уфимской..., s. 189. (odredbe: "Obaveze vlade u odnosu na Sverusku Ustavotvornu skupštinu", čl. 1-3.).

38 Конституция Уфимской..., s. 189-190.

39 Конституция Уфимской..., s. 190.

40 Конституция Уфимской..., s. 189-193.

saveznici iz Antante, ali tek u leto 1919. godine kada je na njenom čelu već odavno bio admiral A.V.Kolčak (što neki istraživači tumače ne samo kao nedoslednost i dezorijentaciju Antante u ruskim stvarima, već i kao jedan od glavnih uzroka poraza Kolčaka).⁴¹ Akt priznanja ove vlade za *rusku vlast* predstavlja njen međunarodni legitimitet, čime je dovodi u red subjekata *ruske državnosti*. Do toga je došlo u trenutku kada je ona uspela da se nametne kao vrhovna vlast svim antiboljševičkim centrima otpora i na taj način (formalno) objedini u svojim rukama skoro sve ruske teritorije koje su se nalazile van boljševičke kontrole.

U trenutku formiranja Sveruske privremene vlade na čitavoj teritoriji zemlje koja se nalazila u Građanskom ratu bilo je, još tokom leta 1918, obrazovano 25-30 različitih vlada. Njihova vlast je imala potpuno različite karakteristike, od ozbiljnih organizacionih celina kakvu je predstavljala npr. Dobrovoljačka armija na jugu zemlje, koje su pretendovale da, nakon pobede nad boljševicima, uspostave vlast na čitavoj teritoriji Rusije, preko nacionalnih pokreta koji su iskoristili boljševički prevrat da bi se osamostalili od vrhovne ruske vlasti, a koje su kontrolisale veće ili manje teritorije, do gotovo odmetničkih, poluhajdučkih vlada koje su kontrolisale lokalna područja oko većih ili manjih mesta. Obrazovanjem Sveruske privremene vlade većina od tih lokalnih vlasti priznala je njene ingerencije i na svojoj teritoriji (čime je prostor na istoku zemlje, koji nisu kontrolisali boljševici, objedinjen u jednu celinu, sa jednim centrom). Međutim, tri ozbiljne ruske vlade (na jugu Rusije, na teritorijama koje je kontrolisala Dobrovoljačka armija na čelu sa generalom A. I. Denikinom, sa centrom u Jakaterinodar; na severo-zapadu zemlje, sa centrom u Talinu, na teritorijama koje je kontrolisala armija generala N.N.Judeniča; i na severu zemlje, u Arhangelsku, gde je bila formirana Privremena uprava Severne oblasti, na čijem se čelu najpre nalazio N.V.Čajkovski, a potom general E. K. Miler), kao i Ukrajinska vlada koja je kontrolisala prostranu teritoriju Ukrajine na jugu zemlje, a koja je bila pod političkim patronatom Nemaca, nisu odmah priznali vrhovnu vlast Sveruske privremene vlade formirane u Ufi. Razlozi ovog razmimoilaženja bili su različiti – Ukrajinci su odbacivali bilo kakvu rusku vlast, a carski generali veoma skloni monarhističkoj ideji su, pre svega iz političkih razloga, oklevali da priznaju vrhovnu vlast Vladi koja je predstavljala kompromis levih (eseri) i desnih (kadeti) političkih snaga i na čijem se čelu nalazio političar leve orijentacije, eser Avksentijev. Ubrzo je na

41 A. Jelačić, *Ruska revolucija...*, s. 178; takođe i: H. Bepr, *nav. delo...*, s. 117-119, 131-132.

čelo ove vlade došao admiral Aleksandar Vasiljevič Kolčak. Nakon stalnih političkih raskola esera i kadeta oko političkog karaktera vlasti (pre svega pitanja zemljišne reforme), grupa oficira u dogovoru sa kadetima izvršila je prevrat, smenila vladu Avksentijeva i na njeno čelo, u svojstvu vrhovnog vladaoca, postavila admirala Kolčaka, 18. novembra 1918. godine. Uskoro nakon toga, shodno ratnom okruženju u kome je vladao, A. V. Kolčak proglasio se "Vrhovnim komandantom svih suvozemnih i morskih oružanih snaga Rusije". U svojstvu Vrhovnog komandanta Kolčaka su tokom 1919. godine priznali generali A. I. Denikin i N. N. Judenič, čime su pod vlast Kolčaka prešle teritorije koje su oni kontrolisali, na jugu i na severo-zapadu Rusije.⁴² Time je, konačno i u najvećoj meri pod jednom vlašću bila objedinjena državna teritorija Rusije koju nisu kontrolisali boljševici. Upravo u tom trenutku vladu admirala A. V. Kolčaka priznale su vlade ruskih saveznika iz Antante, a među prvima vlada Kraljevine SHS.

Sveruska privremena vlada i njen vrhovni upravitelj, A. V. Kolčak, imali su, pokazalo se, veoma malo vremena pred sobom da iskoriste pogodnosti i prednosti koncentracije vlasti nad celokupnim antiboljševičkim pokretom. Posle veoma ozbiljne, ali veoma kratkotrajne, letnje ofanzive 1919, koja je bila koordinirana iz tri pravca, već u jesen iste godine otpočela je velika kontraofanziva Crvene armije. Ubrzo su usledili i odsudni porazi antiboljševičkih trupa. U zimu 1919/20, boljševici su uspeli da naglom i energičnom akcijom zaustave napredovanje armije generala N. N. Judeniča na Petrograd i da u brznoj kontraofanzivi, tokom novembra 1919, potisnu njegove jedinice i potpuno ih izbace iz zemlje. Gotovo istovremeno, u kasnu jesen i zimu te godine, izvršili su akciju velikog stila i na istočnom frontu, gde je potpuno potučena i armija admirala Kolčaka. U trenutku potpunog sloma jedinica pod komandom Kolčaka, češki legionari, koji su kontrolisali transsibirsku prugu i obezbeđivali admiralov blindirani voz (pod komandom ruskog generala Vojcehovskog), predali su, 14. januara 1920, Aleksandra Vasiljeviča boljševičkim trupama. Nakon suđenja, 7. februara 1920, admiral Kolčak je streljan. Time je njegova vlast nad ujedinjenim antiboljševičkim pokretom i faktički okončana, a boljševici su uspeli da ostvare vojnu i političku kontrolu nad ruskim Dalekim istokom (iako su još izvesno vreme u tom regionu vođene partizanske borbe, a japanske intervencionističke trupe kontrolisale Vladivostok).

⁴² Detaljnije o ovim problemima pogledati literaturu iz nap. 33.

Posle Kolčakovog poraza jedini realan antiboljševički centar otpora ostao je na jugu Rusije, na teritorijama koje je kontrolisala Dobrovoljačka armija generala A. I. Denikina. Pri Denikinovom štabu takođe je postojala vlada koja je, nakon Kolčakovog sloma, predstavljala jedinu sverusku vladu. Ta promena odrazila se i na diplomatske odnose sa Kraljevinom SHS, naime, Rusko poslanstvo u Beogradu i poslanik V. N. Štrandtman predstavljali su od tog vremena vladu generala Denikina. Istovremeno, kraljevska vlada uputila je novu diplomatsku misiju pri štabu generala Denikina u Jekaterinodar. Ali, kao i što se moglo očekivati, ofanziva Crvene armije, ubrzo nakon trijumfalnih akcija na severo-zapadnom i istočnom frontu, koncentrisala se na jugu. U dugoj, dvodelnoj, vojnoj akciji, od januara do aprila 1920, boljševici su porazili Denikinove jedinice. Sam Anton Invanovič Denikin je, poražen, napustio zemlju i u aprilu 1920. predao vrhovno zapovedništvo nad preostalim delovima Dobrovoljačke armije (koji su se koncentrisali na Krimu) novom glavnokomandujućem, generalu Petru Nikolajeviču Vrangelu koji je odmah, pri svom štabu u Sevastopolju, osnovao vladu. I ova promena odrazila se na diplomatske veze Kraljevine SHS i (ostataka) antiboljševičkog pokreta na jugu Rusije, pošto je od aprila 1920. godine Rusko poslanstvo u Beogradu predstavljalo vladu generala Vrangela.

Sudbina Vrangelove borbe nije rešena brzo kao Denikinova. Uspeo je da se na Krimu (i teritorijama nešto severnije od Krima), održi oko osam meseci ali pre svega zbog sovjetsko-poljskog rata u leto i ranu jesen 1920. godine. Posle zaključenja mira sa poljskom vladom, 12. oktobra 1920, Crvena armija povelala je odlučne operacije protiv Dobrovoljačke armije na Krimu. Poraz je bio brz, potpun i očekivan. Za svega dve nedelje, početkom novembra 1920. Dobrovoljačka armija bila je potisnuta i prinuđena da napusti zemlju. Za dva dana, 15. i 16. novembra 1920, kompletna armija i narod koji se povlačio skupa sa njom (ukupno oko 150.000 ljudi na čelu sa Vrangelom), brodovima su napustili krimske luke i preko Carigrada krenuli u izbeglištvo. Time je formalno okončan Građanski rat u Rusiji (mada je partizanski otpor na raznim tačkama ove ogromne zemlje nastavljen i narednih meseci pa i godina), a Rusko poslanstvo u Beogradu od tog trenutka (u naredne četiri godine) predstavljalo je vladu koja se nalazila u izbeglištvo. Kraljevina SHS ostala je, posle povlačenja srpske diplomatske i vojne misije skupa sa Dobrovoljačkom armijom, 15. i 16. novembra, u Carigrad, bez svojih zvaničnih diplomatskih predstavnika na tlu Rusije (u Moskvi je još uvek boravio

Radoslav Jovanović, ali gotovo nevoljno i prisilno, jer su mu sovjetske vlasti branile da napusti Rusiju, bez ikakve stvarne diplomatske funkcije).⁴³

Iz ovog površnog prikaza osnovnih faza Građanskog rata, može se videti da je Sveruska privremena vlada, formirana u Ufi septembra 1918, uspela da do proleća 1919. postepeno proširi svoju vlast na (skoro) sve teritorije pod kontrolom antiboljševičkih trupa (što je u tom trenutku činilo više od 60% ruske teritorije), i da se izbori do leta 1919. godine za svoje međunarodno priznanje. Ipak, radilo se o kratkotrajnoj državnoj tvorevini čije su osnovne karakteristike bile: nesigurnost u funkcionisanju vlasti (od samog vrha do njene uspostave na lokalnom nivou); nepostojanje jakog državnog centra (odnosno činjenica da nije kontrolisan ni jedan od državnih centara poznatih kroz rusku istoriju, poput Petrograda, Moskve ili Kijeva, koji bi u statusu prestonice mogao simbolisati čvrstu i kontinuiranu državnu vlast); permanentna promena teritorija koje je kontrolisala (pretežno smanjivanje); jak uticaj spoljašnjeg faktora i centara moći (Antanta, Češki korpus...); i, naravno, delovanje u stalnom ratnom stanju i opterećenost političkim sukobima nasleđenim još iz vremena pre oktobra 1917. godine.

Kratkotrajnost i stalna nestabilnost antiboljševičkih vlasti (uz grandiozan trijumf boljševika u Građanskom ratu i stalnu kontrolu starih ruskih prestonica Petrograda i Moskve, što je stvorilo diskutabilan utisak da je zauzimanje vlasti u oktobru 1917. imalo karakter trenutne, potpune i konačne realnosti) mogli bi – mada ne i trebali – biti jedan od ključnih razloga zbog čega su prilikom dosadašnjih tumačenja kompleksa pitanja vezanih za rusko (sovjetsko)-jugoslovenske diplomatske odnose u prvim godinama po okončanju Velikog rata, oni uprošćeno svođeni jedino na odnose Kraljevine SHS i Sovjetske Rusije. Druga strana ovog kompleksnog pitanja, problem jugoslovensko-ruskih (antiboljševičkih) odnosa, iako je naizgled "zatamnjena" i "teško uhvatljiva", ipak se može istoriografski profilisati i istražiti.

Pokušaćemo, stoga, da ponudimo osnovnu skicu kratkotrajne istorije ovih odnosa.

2) Diplomatski odnosi Kraljevine SHS i ruskih (antiboljševičkih) državnih subjekata

Zvanični diplomatski odnosi Kraljevine SHS sa vladama u Omsku i njenim faktičkim naslednicima (Denikinovom vladom u Jeka-

43 R. Jovanović, *Zašto sam i kako...*, s. 25-27.

terinodaru i Vrangelovom u Sevastopolju), koji su nas primorali da na dvosmisleno pitanje sa početka ovog teksta odgovorimo i potvrdno a koji su gotovo potpuno zanemareni u dosadašnjoj historiografiji, predstavljaju tananu mrežu međusobnih zvaničnih i ličnih kontakata i veza zasnovanu i na racionalnom i na emotivnom političkom prosuđivanju i delanju istovremeno.

Detaljno istraživanje veza političke elite Srbije, a potom i Kraljevine SHS, sa antiboljševičkim snagama otpora u Rusiji pokazuje da su najsveobuhvatniji, najtrajniji i najdublji kontakti bili ostvareni sa Dobrovoljačkom armijom na jugu Rusije (znatno slabije, iako zvanične, bile su veze sa armijom generala Kolčaka na istoku; dok gotovo nikakvi kontakti nisu bili ostvareni sa armijom generala Judeniča na severozapadu). Takvu orijentaciju političke elite Srbije odredila su četiri, u osnovi raznorodna, činioca u kojima se mešao emotivni i racionalni pristup politici: a) Osnivač, idejni pokretač, najsposobniji i najobrazovaniji vojni zapovednik, čovek sa najviše stvarnog autoriteta i, uopšte, "mozak" Dobrovoljačke armije i čitavog antiboljševičkog pokreta bio je general Mihail Vasiljevič Aleksejev. Aleksejev je bio poslednji načelnik štaba ruske, carske armije u Prvom svetskom ratu. Jedan od najsposobnijih ruskih generala, bio je veoma poznat i cenjen u visokim vojnim i političkim krugovima Srbije.⁴⁴ Tokom rata uspeo je da izdejsstvuje veoma povoljan i veliki kredit od ruske vlade za Srbiju. Iako je umro veoma rano, oktobra 1918,⁴⁵ kod srpskih vlasti njegova ličnost ulivala je veliko poverenje za borbu Dobrovoljačke armije; b) Izvesnog udela na vezanost vlasti Kraljevine SHS za Dobrovoljačku armiju imale su i lične veze srpskih starešina i vojnika sa ruskim vojnicima i komandnim kadrom koji su se skupa borili na frontu u Dobrudži tokom 1916. i 1917. godine; v) Jedan od presudnih činilaca svakako je bilo i prilično jasno monarhističko opredelenje vođa Dobrovoljačke armije a posebno generala P. N. Vrangela, koji je priznavao kandidaturu velikog kneza Nikolaja Nikolajevića na upražnjeni ruski presto; g) Poslednji, ali svakako ne i najmanje značajan, bio je geografski faktor. Dobrovoljačka armija vodila je borbu i kontrolisala teritorije na jugu evropskog dela Rusije što je, u odnosu na druge centre borbe, znatno olakšavalo njenu

44 O vezama generala M. V. Aleksejeva sa Srbijom tokom I svetskog rata: N. Popović, *Srbija i Rusija...*, s. 91-93, 96-100, 272, 274-276, 300, 301, 377-380, 453 i drugde.

45 Posle smrti generala Aleksejeva njegova porodica nije želela da ga sahrani na zemlji koja bi mogla pripasti boljševicima. Zbog toga je kovčeg sa posmrtnim ostacima pokojnika nosila sa sobom čitavo vreme Građanskog rata, da bi ga nakon odlaska u izbeglištvu, u martu 1920, najzad donela u Beograd. Posmrtni ostaci generala Mihaila Vasiljeviča Aleksejeva sahranjeni su na beogradskom Novom groblju uz najviše državne i vojne počasti.

kopnenu i morsku komunikaciju sa prostorom Kraljevine (mada je, zbog ratnih uslova, i ona bila bitno otežana).

Ipak, zvanični diplomatski kontakti Kraljevine sa jugom Rusije usledili su tek posle poraza A. V. Kolčaka, januara 1920, ali su bili veoma značajni u vreme prihvata ruskih izbeglica u Kraljevini (nakon Denikinovog i Vrangellovog poraza).

Karakter zvanične politike Kraljevine SHS prema antiboljševičkim nosiocima otpora konačno je odredilo uspostavljanje diplomatskih odnosa sa vladom u Omsku, aprila 1919. godine. Oni su bili uslovljeni trojako: a) Od ranog proleća 1919. admiral A. V. Kolčak bio je priznat za "vrhovnog zapovednika" od ostalih vođa antiboljševičkog otpora, N. N. Judeniča i, što je za vlasti Kraljevine imalo veliku važnost, A. I. Denikina glavnokomandujućeg Dobrovoljačke armije; b) Izbor Kočaka za ruskog "vrhovnog zapovednika" bio je svesrdno politički podržan od glavnih jugoslovenskih spoljnopolitičkih partnera u to doba – njenih saveznika iz Antante, Francuske i Velike Britanije i od SAD; v) Sveruske privremene vlade iz Omska, na čelu sa Kolčakom (a potom i vlade Denikina i Vrangela), oličavala je i zalagala se za jasan politički kontinuitet sa prethodnom ruskom državom (za kontinuitet koji su boljševici u potpunosti odbacivali), a istovremeno je i, u osnovi, predstavljala staru političku elitu Carske Rusije sa kojom je vlada Srbije blisko saradivala još od 1903. godine.

Osnovni pravci jugoslovensko-ruskih veza u ovom razdoblju mogu se skicirati u dva segmenta koji odslikavaju njihovu emotivnu i racionalnu utemeljenost u politici koja je vođena.

Prvi od njih biće predstavljen samo u naznakama. Reč je o ideji dela političke elite Carske Rusije da na upražnjeni ruski presto dovede Aleksandra Karađorđevića.

Aleksandar Karađorđević, kao uostalom i svaki monarh, imao je krajnje negativan stav prema revolucionarnim prevratima. Prema boljševičkom osvajanju vlasti i revolucionarnim promenama koje su nakon toga sproveli, od prvog trenutka bio je izrazito nenaklonjen i neprijateljski raspoložen. U januaru 1918. godine, povodom objavljivanja teksta Mite Dimitrijevića "Obraćanje demokratskoj Rusiji" u *Pravdi* i *Izvestijima*, Aleksandar, u tom trenutku regent, izrazio je svoje nezadovoljstvo Nikoli Pašiću, sa obrazloženjem da ne smatra nužnim da se održavaju bilo kakvi odnosi sa sovjetskom vladom.⁴⁶ Ovakav stav svakako je bio posledica ideoloških netrpeljivosti prema boljševicima ali

46 Ю. А. Писарев, Советско-сербские отношения..., s. 32.

je odražavao i svojevrsan revolt zbog tretmana kojem je, u to doba već odavno, bivši car Nikolaj Romanov bio podvrgnut skupa sa porodicom, tim pre jer su rodbinske veze srpske dinastije sa ruskom carskom porodicom bile brojne, a naročito snažne i uticajne nakon 1903. godine.

Zbog svega toga, u smutnom vremenu Građanskog rata, kada su boljševici ubili bivšeg cara i celu njegovu porodicu, 17. jula 1918. godine u Jekaterinburgu, u podrumu kuće u kojoj su do tada bili zatvoreni, jedna grupa ruskih monarhista, većinom bivših članova Državne dume, predvođena grofom Vladimirom Aleksejevičem Bobrinskim i bivšim predsednikom Dume Mihailom Vladimirovičem Rodzjankom zagovarala je jedno vreme ideju da se u slučaju povratka i obnavljanja monarhije u Rusiji za carski presto kandiduje srpski regent Aleksandar Karađorđević.⁴⁷ Ubrzo se od te ideje odustalo, kada su tokom 1919. godine svoju kandidaturu na upražnjeni presto istakli članovi porodice Romanov, rođaci ubijenog cara, veliki kneževi Nikolaj Nikolajevič i Kiril Vladimirovič.

Inicijativa grofa V. A. Bobrinskog i M. V. Rodzjanka, sama za sebe, nije imala većeg istorijskog značaja i pre je bila plod jednog smutnog vremena, nego promišljene političke akcije. Ona je sigurno morala imponovati mladom regentu, koji je i sam bio ruski đak, i uticati na njegova opredeljenja prema kompleksnom "ruskom pitanju". Uočljive su nekolike činjenice koje potvrđuju ovakvu pretpostavku: gotovo sva međuratna štampa često je isticala naklonost kralja Aleksandra prema ruskim izbeglicama koje su živele u Kraljevini; takođe se često isticalo da je u Jugoslaviji posebno olakšan rad monarhističkim organizacijama, a za samu rusku izbegličku koloniju se smatralo i pisalo da je u visokom procentu (preko 90%) monarhističkog opredeljenja; zgovornici ove inicijative, grof Bobrinski i M. V. Rodzjanko, bili su kao izbeglice srdačno primljeni upravo u Kraljevini SHS, i sl.

Drugi segment ovog poblema, polje funkcionisanja same diplomatije, potrebno je razmotriti nešto detaljnije.

Radi brige o svojim podanicima koji su se u vreme iznenadnih političkih prevrata zatekli u Rusiji, Kraljevina Srbija je očuvala svoju diplomatsku mrežu. Deo konzulata zatekao se u godinama Građanskog rata na teritorijama koje su bile van kontrole boljševika. Osoblje tih konzulata, iako reducirano, i u stalnim povlačenjima pred boljševicima, staralo se o povratku podanika Kraljevine u zemlju.⁴⁸ Tada je Kralje-

47 M.Dimitrijević, Odesa, 24. I 1919, pismo N. Pašiću u Pariz (AJ, MIP KJ 334, PO, f. 15)

48 Jovan D. Milanković, *Uspomene iz Sibira 1918-1919 i put okeanom u domovinu 1920*, Beograd 1926, s. 7, 11, 32, 34. (dalje: J. D. Milanković, *Uspomene...*).

vina SHS, da bi između ostalog i olakšala rad svojih diplomatskih predstavnika, priznala vladu u Omsku.

Pregovori o međusobnom priznanju između vlade u Beogradu i Sveruske privremene vlade u Omsku, vođeni su početkom aprila 1919. godine, preko predstavnika Kraljevine i omske vlade koji su bili u Parizu na mirovnoj konferenciji.⁴⁹ Inicijativu za uspostavu diplomatskih odnosa, koju je pokrenula vlada admirala Kolčaka,⁵⁰ predstavnici Kraljevine SHS u Parizu, Nikola Pašić, Milenko Vesnić i Ante Trumbić, prihvatili su i podržali sa idejom da bi uspostavljanje diplomatskih odnosa i imenovanje poslanika u Beogradu i Omsku, sadržavalo u sebi međusobno priznavanje jedne i druge vlade.⁵¹ Vlada Kraljevine SHS, pod predsedništvom Stojana M. Protića, postupila je po preporuci svojih predstavnika u Parizu i priznala je vladu u Omsku. U "Službenim novinama", 28. aprila 1919, objavljena je odluka o priznavanju vlade admirala Kolčaka kao vlade Rusije.⁵² Odmah nakon toga uspostavljeni su diplomatski odnosi. Za zvaničnog diplomatskog predstavnika pri omskoj vladi, u rangu otpravnika poslova, Kraljevina je postavila Jovana D. Milankovića.⁵³ Sa ruske strane u svojstvu poslanika, bio je imenovan Vasilij Nikolajevič Štrandtman⁵⁴ Krajem juna 1919. godine, vlada Kraljevine SHS poslala je u Omsk i svoju vojnu misiju.⁵⁵

U sklopu celovite diplomatske akcije, koju je podrazumevalo međusobno priznanje, Kraljevina je odlučila da otvori svoje zvanično diplomatsko predstavništvo i pri štabu generala A. I. Denikina u Jekaterinodaru. Još sredinom avgusta 1919. godine ministar vojni Kraljevine SHS odredio je trojicu oficira koji su sačinjavali vojnu misiju.⁵⁶ Nešto kasnije određen je i sastav diplomatske misije. Tri meseca kasnije, 22. novembra 1919, preko Rumunije i Odese za Jekaterinodar su otputovale diplomatska misija na čelu sa Milanom Nenadićem i vojna koju je predvodio inženjerijski pukovnik Radoslav Georgijević.⁵⁷ Ubrzo je to postalo glavno diplomatsko predstavništvo Kraljevine SHS u Rusiji.

49 Sa strane Kraljevine pregovore je vodio Ante Trumbić, a sa ruske D. S. Sazonov. Detaljnije: B. Krizman, nav. delo..., s. 68-69.

50 B. Krizman, nav. delo..., s. 68.

51 B. Krizman, nav. delo..., s. 69.

52 Prema: B. Krizman, nav. delo..., s. 69.

53 St. Protić, br. 5453, 27.V 1919, Londonskom poslanstvu (AJ, MIP KJ 341, LP, 1919, f. 5.); isto: J. D. Milanković, *Uspomene...*, s. 41.

54 B. Krizman, nav. delo..., s. 69.

55 J. D. Milanković, *Uspomene...*, s. 50.

56 X zapisnik sednice ministarskog saveta od 22. VIII 1919, u: Bogumil Hrabak, *Zapisnici sednica Davidovićeve dve vlade od avgusta 1919. do februara 1920*, *Arhivski vjesnik* 13 (1970), s. 14.

57 *Politika*, 26. IX 1919, 18. X 1919, i 19. XI 1919.

Nakon sloma trupa pod komandom admirala Kolčaka, u Sibiru, i nakon njegovog pogubljenja početkom 1920. godine, general A. I. Denikin formirao je samostalnu vladu na teritorijama pod svojom kontrolom na jugu Rusije. Poraz i smrt A. V. Kolčaka potpuno su izmijenili položaj i značaj različitih predstavnika Kraljevine u Rusiji. Jovan Milanković predao je, 13. februara 1920. godine, svoju dužnost dr B. Puriću, na krajnjem istoku, u Vladivostoku i napustio je Rusiju. U novim uslovima, to diplomatsko predstavništvo je izgubilo svaki stvarni značaj. Nakon toga ostalo je samo da se vojna misija, na čelu sa konjičkim potpukovnikom Žarkom Mičićem, postara za evakuaciju preostalih podanika Kraljevine.⁵⁸ U vreme tih događaja, misije Nenadića i Georgijevića pri vladi A. I. Denikina, postale su zvanično diplomatsko predstavništvo Kraljevine SHS u Rusiji. Ubrzo, u martu 1920. i Denikin je doživeo odsudni poraz u borbi sa boljševicima i svoje kompetencije preneo je na generala Petra Nikolajeviča Vrangela koji je nastavljao da organizuje otpor, na Krimu, pod francuskim protektoratom.

Diplomatska i vojna misija Kraljevine SHS ostale su i nakon toga na jugu Rusije, ovoga puta u Sevastopolju, gde se nalazilo sedište vlade koju je formirao P. N. Vrangel. Krajem maja 1920. godine, Ministar vojni Kraljevine HS, Branko Jovanović, naredio je da se vojna misija pukovnika Georgijevića vrati iz Sevastopolja u Beograd.⁵⁹ Odluka o ukidanju vojne misije Kraljevine SHS proizvela je veoma neprijatan utisak kod ruskih vlasti na Krimu, ali i kod ruskih izbeglica u samoj Kraljevini. Izgledalo je da se priprema prekid diplomatskih odnosa. Usledile su molbe sa različitih strana da se vojna misija ne ukida.⁶⁰ Udovoljavajući tim molbama, ministar Branko Jovanović izdao je 23. juna 1920. godine naređenje da se za novog vojnog izaslanika Kraljevine SHS na jugu Rusije imenuje major Živko D. Stefanović.⁶¹

Diplomatska i vojna misija Kraljevine SHS, uprkos uočljivom slabljenju antiboljševičkog pokreta, ostale su na jugu Rusije. Naklonost ka borbi generala Vrangela bila je istaknuta još jednom, početkom jula, kada je ukazom regenta Aleksandra od 2. jula, Mateja Bošković bio imenovan za izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra prve klase

58 J. D. Milanković, *Uspomene...*, s. 73-82.

59 Ninčić (MID), Pov. br. 5403, 27. V 1920, Polanstvu u Carigradu (AJ, Poslanstvo u Turskoj 370, f. 1, 1920, Pov. i strogo pov. arhiva).

60 Delegat iz Carigrada, Pov. br. 251, 4. VI 1920, M. Ninčiću (AJ, Poslanstvo u Turskoj 370, f. 1, 1920, Pov. i strogo pov. arhiva).

61 MID, Pov. br. 6963, 2. VII 1920, Poslanstvu u Carigradu; Vojna misija Kraljevine SHS u južnoj Rusiji, Pov. br. 7, 12. VII 1920, Diplomatskom predstavništvu Kr. SHS u Carigradu (AJ, Poslanstvo u Turskoj 370, f. 1, 1920, Pov. i strogo pov. arhiva).

u Petrogradu, s tim što mu je bilo naloženo da u Parizu sačeka konačni poraz boljševika, kako bi mogao preuzeti svoju novu dužnost u obnovljenoj Rusiji!⁶² Istovremeno, prve i površne kontakte koje je ministar inostranih poslova Ante Trumbić imao sredinom avgusta 1920. u Londonu sa sovjetskim predstavnicima Kamenjevim i Krasinom, novi predsednik vlade Milenko Vesnić, odmah je osujetio šaljući mu 26. avgusta depešu sa porukom: "Vlada Vas moli ne nastavljati ih (pregovore)".⁶³ Sudbina diplomatskih odnosa Beograda sa antiboljševičkim vlastima na jugu Rusije bila je međutim i konačno i brzo razrešena. Nakon potpunog poraza i sloma pokreta otpora na jugu Rusije, sredinom novembra 1920, skupa sa štabom i armijom generala Vrangela Krim su napustili i Milan Nenadić i Živko Stefanović.

Za sve to vreme u Beogradu je radilo rusko poslanstvo. Sa agremanom koji je u aprilu 1919. dobio od kraljevske vlade, dužnost poslanika obavljao je V. N. Štrandtman, koji je i pre toga bio poznat i cenjen u političkim krugovima jugoslovenske prestonice.

U vreme školovanja u pažeskom korpusu u Petrogradu, krajem 19. veka, on se upoznao sa Aleksandrom Krađorđevićem, a pred izbijanje Prvog balkanskog rata, 1912. godine postavljen je na dužnost prvog sekretara ruske misije u Srbiji. Nakon iznenadne smrti ruskog poslanika u Beogradu Nikolaja Henrikoviča Hartviga, jula 1914, obavljao je dužnost poverenika inostranih dela Rusije u Srbiji u nekoliko navrata tokom rata. Nakon srpskog poraza 1915. godine povukao se skupa sa srpskom vojskom na Krf. Posle proboja Solunskog fronta Štrandtman se vratio u Beograd. Tu je i dočekaio postavljenje za ruskog poslanika u Kraljevini SHS od strane vlade u Omsku, aprila 1919.⁶⁴ Dužnost ruskog poslanika u Beogradu obavljao je i posle Kolčakovog sloma, kao predstavnik Denikina, i nakon njegovog poraza kao predstavnik Vrangela, ali i nakon Vrangelovog sloma, povlačenja Dobrovoljačke armije i odlaska u izbeglištvo, sve do 1924. godine. Dužnost poslanika Štrandtman je obavljao i kada je predsednik vlade koju je on predstavljao u Beogradu, general Vrangel, došao i nastanio se u Sremskim Karlovcima. Ipak, na mestu poslanika on je odigrao veliku i veoma značajnu ulogu prilikom dolaska ruskih izbeglica u Kraljevinu

62 B. Krizman, nav. delo..., s. 69.

63 Citirano prema: B. Krizman, nav. delo..., s. 70.

64 Н. З. Р., Дипломатическое представительство России, и: *Часовой*, Bruxelles, br. 236-237, 5. VI 1939, s. 19; Ю. А. Писарев, Русский дипломат князь Г. Н. Трубецкой о начале первой мировой войны, и: *Новая и новейшая история* 5 (1990), s. 143-144; Ostoja Djurić, *Ruska literarna Srbija 1920-1941, Pisci, kružoci i izdanja*, Gornji Milanovac 1990, s. 20; V. Vinaver, *Jug.-sov. odnosi...*, s. 101.

tokom 1919, 1920. i 1921. godine. Funkcija Ruskog poslanstva konačno je bila ukinuta od strane Kraljevine SHS početkom marta 1924. godine, ali formalno ona ni tada nije bila definitivno ugašena jer V. N. Štrandtmanu nije bio vraćen poslanički akreditiv, već je i dalje ostao pri dvoru. Pilikom proslava važnih državnih praznika V. N. Štrandtman se i dalje nalazio na spiskovima diplomatskog kora akreditovanog u Beogradu. Nakon formalnog ukidanja, poslanstvo je faktički preimenovano u "Delegaciju za zaštitu interesa ruskih izbeglica", na čije čelo je postavljen dotadašnji poslanik Štrandtman. Delegacija je zadržala prostorije bivšeg poslanstva, na čijoj fasadi se i dalje nalazio Ruski imperatorski dvoglavi orao i bila istaknuta ruska nacionalna zastava.⁶⁵

Ruska diplomatska služba u Kraljevini nije se iscrpljivala samo na prisustvu poslanika. Nju su upotpunjavali i konzuli koji su zvanično bili postavljeni u većim gradovima Kraljevine.⁶⁶ Osim njih u Kraljevini je tokom 1918. i 1919. godine radila i Ruska vojna misija na čijem čelu se nalazila takođe jedna poznata ličnost u prestoničkim političkim krugovima, general-major Viktor Aleksejevič Artamonov, koji je od 1909. do 1915. godine boravio u Beogradu i obavljao dužnost vojnog agenta pri ruskom polanstvu u Srbiji. I on se, kao i V. N. Štrandtman, povukao sa srpskom vojskom na Krf a potom je, 1916-18, vojevao na Solunskom frontu u sastavu Ruskog ekspedicionog korpusa. Nakon proboja Solunskog fronta i on se vratio u Beograd i odigrao je veliku ulogu po pitanju zbrinjavanja i povratka u domovinu Rusa – bivših austro-ugarskih ratnih zarobljenika.⁶⁷

* * *

Najzad, sagledavajući u celini kompleks problema vezanih za ove odnose, važno je uočiti da se prilikom svog odlučivanja vlada u Beogradu rukovodila pre svega idejom o očuvanju kontinuiteta odnosa sa Carskom Rusijom. To je uočljivo u tri segmenta: 1) Kraljevina SHS je uspostavila zvanične diplomatske odnose u aprilu 1919. sa vladom u Omsku, koja se zalagala za kontinuitet ruske državnosti (za razliku od boljševika koji su zagovarali jasan diskontinuitet, nalazeći uporište i ishodište svoje vlasti u revoluciji); 2) Izbor Vasilija Nikolajeviča Štrandtmana za ruskog poslanika u Beogradu, nedvosmisleno je pokazao liniju kontinuiteta.

65 AJ, Ministarstvo prosvete KJ 66, 16/42.; takođe: *Politika*, 7. III 1920.; i: Н. З. Р., Дипломатическое представительство России, u: *Часовой*, Bruxelles, br. 236-237, 5. VI 1939, s. 19.

66 Ministarstvo prosvete, raspis l VI 1940. (AJ, Ministarstvo prosvete KJ 66, 16/42).

67 Ю. А. Писарев, Русский дипломат князь Г. Н. Трубецкой о начале первой мировой войны, u: *Новая и новейшая история* 5 (1990), s. 144.

Štrandtman je bio poslanik Carske Rusije, skupa sa srpskom vladom bio je na Krfu, po proboju Solunskog fronta vratio se u Beograd gde je, uprkos krajnje nejasnoj i neizvesnoj situaciji u samoj Rusiji, gotovo od prvog dana (dakle i pre aprila 1919.), bio tretiran kao zvanični diplomatski predstavnik Rusije, čak je u istom rangu kao i poslanici Francuske, Velike Britanije, Italije, SAD, Grčke i Belgije, primio službenu notu Ministarstva inostranih dela od 23. XII 1918, o formiranju prve vlade Kraljevine SHS;⁶⁸ 3) Simbolika kontinuiteta bila je jasno naglašena i zvaničnim simbolima Carske Rusije (zastava i grb), koji su uprkos svim promenama, tokom čitavog međuratnog perioda, bili istaknuti na zgradi (od 1924, bivšoj zgradi) Ruskog poslanstva u Beogradu.

Summary

KINGDOM OF SCS AND ANTI-BOLSHEVIK RUSSIA 1918-1924

- An outline for a comprehensive interpretation -

The article deals with the character of official diplomatic relations established by the Belgrade government with Russian state subjects in the period 1918-1924. A detailed and critical review is presented of the past historiographic approach which reduced this whole problem to the observance of the Yugoslav-Soviet relations and, in accordance with this, to the conclusion that in the inter-war period official diplomatic relations between Belgrade and Moscow did not exist. The author points to the complexity and integral character of this issue, with all its aspects, to the fact that during the Civil War in Russia, the Bolshevik government has not been the only state subject. The problem of Yugoslav-Soviet relations is examined in this light, but particular emphasis is put on the clarification and interpretation of the character of official diplomatic relations established by the Kingdom of SCS in April 1919 with the government in Omsk, led by A.V. Kolchak and which, in spite of all changes, have not been interrupted until March 1924. This issue had been completely neglected in the past historiography

68 Grada o stvaranju jugoslovenske države (1. I - 20. XII 1918), (priredili: Dragoslav Janković, Bogdan Krizman) Tom II, Beograd 1964, s. 727.